

STEENHUISMEURS
CONCEPT
ROTTERDAM - PATERSWOLDE

STEENHUISMEURS
499|2022

Ten Boer

Cultuurhistorische analyse en waardering

maart 2022

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Ontwikkelingsgeschiedenis van Ten Boer	7
Fivelingo: wateroverlast en dijken, kloosterlingen en ontginningen	9
Overstromingen en godsdiensttwisten, borgheren en landjonkers	17
Ten Boer wordt een dorpsgemeenschap	23
De boerenstand	27
Dorpsuitbreiding langs verzuilde lijnen	35
Het Interbellum in Ten Boer	41
Oorlog, inundatie en nieuwe energie	51
De geboorte van het groene raamwerk	57
Steeds nieuwe wijken, een dorpsbos en woningbouw rond de kerk	63
Een nieuw centrum voor Ten Boer en grondaankoop voor nieuwe uitbreidingswijken	67
Ruimtelijke analyse en cultuurhistorische waardering	69
Ruimtelijke analyse	70
Cultuurhistorische waardering	75
Aanbevelingen: de twaalf van Ten Boer	77
Paletkaart	94
Noten en literatuur	96
Colofon	97

Inleiding

Met veel plezier heeft SteenhuisMeurs een cultuurhistorisch onderzoek verricht naar het dorp Ten Boer. Het onderzoek wordt benut voor de dorpsvisie, als duiding temidden van de versterkingsopgave en dient als input om gefundeerde ontwerpbeslissingen te kunnen nemen. Ten Boer is een oud kloosterdorp waar een vrouwenklooster gevestigd was, de prachtige kerk is daar nog van over. Maar vandaag de dag is Ten Boer vooral bekend als forensendorp, met meerdere woonwijken uit de decennia na de Tweede Wereldoorlog. Wat is de ontwikkelingsgeschiedenis van Ten Boer, welke structuren, patronen, bebouwing of verhalen zijn karakteristiek voor het dorp? En zijn er ook eigenschappen van de mensen die door de tijd heen kenmerkend zijn geworden, of typische (bouw)tradities zoals boerderijen en boerenerven? Door de lange lijnen, de constanten en de variabelen te onderzoeken, is het mogelijk om de (cultuur)geschiedenis 'inzetbaar' te maken als structurerend en inspirerend element voor een nieuwe ontwikkeling.

In dit rapport brengen we de ontwikkelingsgeschiedenis van Ten Boer in beeld, benoemen we de cultuurhistorische waarden en geven een aantal aanbevelingen, waarmee nieuwe ontwikkelingen verbijzonderd en verrijkt kunnen worden. Ook maakten we voor Ten Boer een paletkaart, een soort placemat die helder aangeeft wat de essenties en aanbevelingen voor het dorp zijn.

↓ Vondsten in de speciale collectie van het Wageningen University & Research instituut, met onder andere het landschapsplan van de Gemeente Ten Boer uit 1960.

↓ Gemeentegids van Ten Boer uit 1963. [GA]

Stadsweg aan de oostkant van Ten Boer, richting Ten Post

Ontwikkelingsgeschiedenis van Ten Boer

↓ Germaans urntje uit de Romeinse tijd, gevonden in Ten Boer. [RMO]

↓ Kruikhals uit de 2e eeuw, gevonden in de wierde van Ten Boer. [GM]
↓↓ Fragment van middeleeuws aardewerk, gevonden in Ten Boer. [RMO]

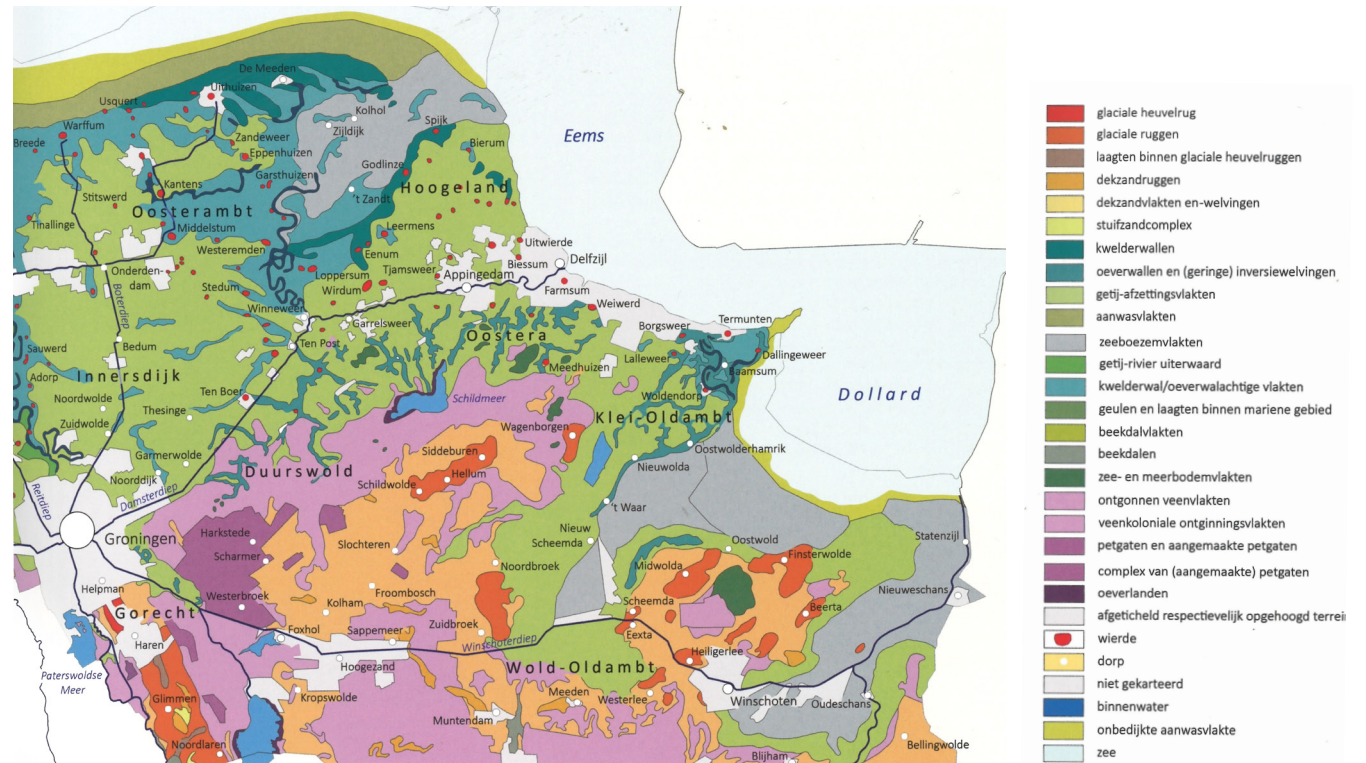
Fivelingo: wateroverlast en dijken, kloosterlingen en ontginningen

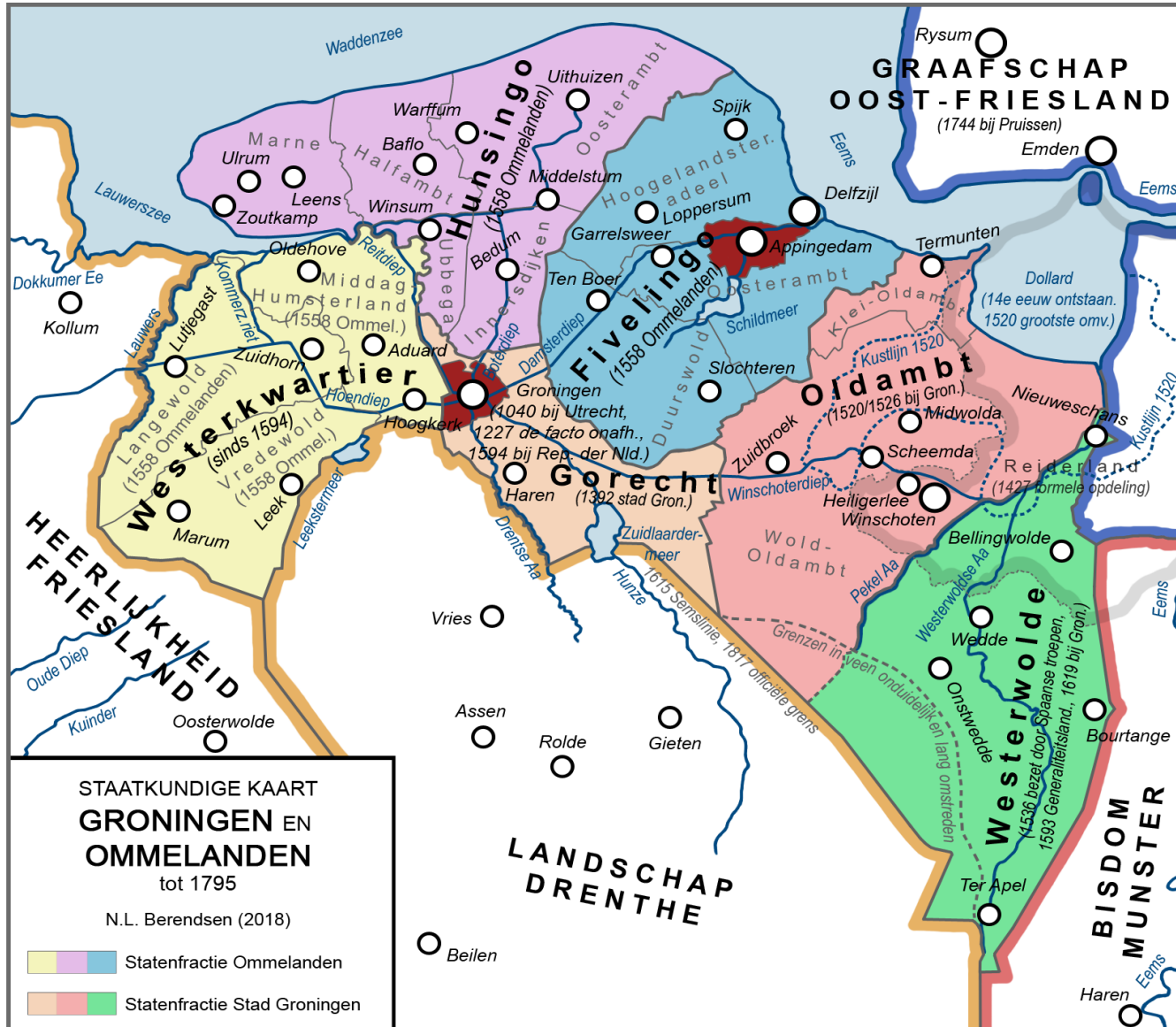
Ten Boer ligt in Fivelingo, op de handelsroutes die van de stad Groningen naar Appingedam lopen, en verder naar Ost-Friesland. Ingeklemd tussen de handelsroute over land, de Stadsweg, en die over water, het Damsterdiep. Van oudsher is het landschap rond Ten Boer een laaggelegen gebied, geplaagd door overstromingen van de vroegere rivier de Fivel. Die ontsprong in het uitgestrekte veenland in het zuiden en stroomde via Wittewierum, Ten Post en Winneweer naar Westeremden, waar zij uitmondde in een breed estuarium, de Fivelboezem. Het water stroomde in en uit, met geulen en wateroverlast tot gevolg. Vandaar de wierdes, waarop een kerk werd gebouwd. Geweldige archeologische vondsten zijn in de wierde gedaan, zoals kloosterzegels en aardewerk uit de middeleeuwen maar ook gebakken huisraad uit de Romeinse tijd. Ze worden o.a. bewaard in het Rijksmuseum van Oudheden in Leiden.

In de tiende eeuw werden vanaf de oeverwal van de Fivel de hoogveengebieden in cultuur gebracht. Helaas, door het verteren van het veen (oxidatie) kwam er steeds meer wateroverlast, omdat de inmiddels hoger gelegen kleigebieden om Ten Boer heen op dit lagere gebied afwaterden. Dat water was ook voor het stadje-in-opkomst Groningen gevaarlijk. De ontwatering werd verbeterd door het graven van een kanaal, de Delf (Damsterdiep) in de 10e eeuw. Het gebied kon nu via de Delf ontwateren. Een volgende zekerheid werd gevonden in de aanleg van een enorme dijk: de Wolddijk van Noorderhoogebrug via Westerdijkshorn-Oosterdijkshorn, Sint Annen naar

Woltersum en de Grauwedijk (Luddeweer-Overschild). De Borgsloot, die nog altijd langs de Hoofdweg bij Meerstad stroomt, vormde het verbindingskanaal tussen de ontwatering van deze twee dijken. Maar aan het begin van de dertiende eeuw viel één van de uitwateringspunten van de Delf, de Fivelmonding, uit door verlanding (als gevolg van het inklinken van de Wolden). De waterkwesties

vergingen meer centralisatie en professionalisering dan de lokale organisatie had geregeld (de zogenaamde klauwen), zodat rond 1300 een regionaal samenwerkingsverband werd opgericht: het Generale zijvest Drie Delfzijlen en Acht zijvesten. Vandaar de naam Delfzijl: naar de drie uitwateringssluizen (zijlen) in de Delf.

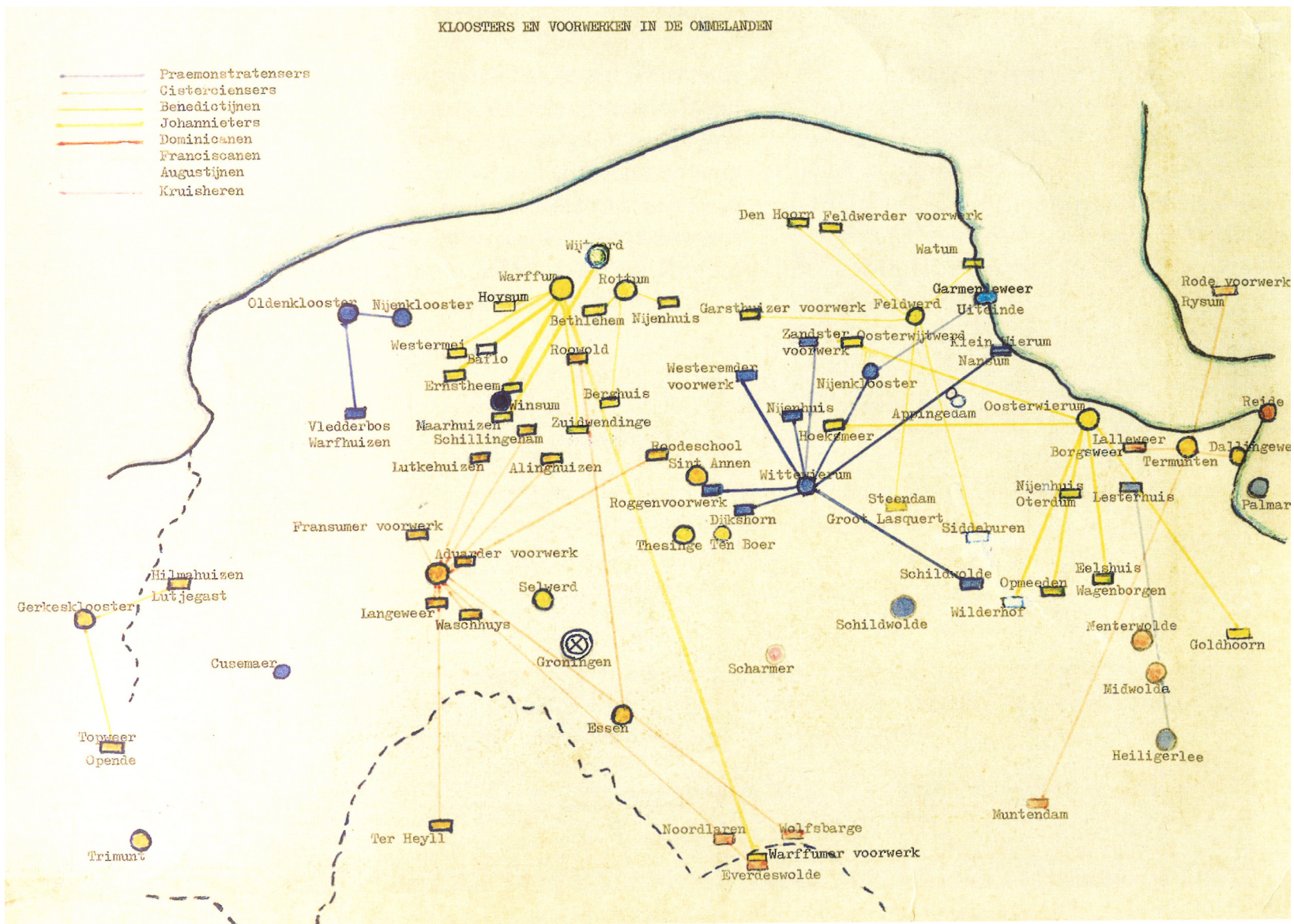
Twee zegelstempels van klooster Ten Boer uit de vijftiende eeuw, gevonden in de wierde. [GM]

Cruciale rol van kloosters

Kloosterlingen, zoals van abdij Bloemhof in Wittewierum, spanden zich samen met de bewoners in om deze dijken aan te leggen en het natte land door het graven van sloten te ontginnen. Ook in Ten Boer werd, op en rond de wierde, een klooster met kloosterkerk gesticht van de Orde der Benedictinessen. Zo'n klooster was een soort mini-economie met al het noodzakelijke ter plaatse; water, een molen, een tuin en een bakkerij. Zo hoefden de zusters het klooster zelden te verlaten. Twee boerderijen, Groot en Klein Wasingehuis en grond in het Scharmerzijlvest behoorden tot de bezittingen van het klooster. De abt van Ten Boer was bestuurder van het Scharmer Zijlvest en gaf samen met zijn collega van Wittewierum tevens leiding aan de organisatie van de Acht Zijlvesten. De vele kloosters en voorwerken (kloosterboerderijen) maakten van de provincie Groningen de Randstad van de middeleeuwen. In een tijd dat er in de natte Hollandse delta nog slechts van heel prille stadsvorming sprake was, bruisde het hier van het intellectuele leven dat door de kloosters werd gevoed. Heel lang heeft het klooster van Ten Boer niet gefunctioneerd. Het werd in 1485 opgeheven – er is een bron die stelt dat de ligging aan de drukke stadsweg tot versterking van het kloosterleven leidde- en het klooster zelf werd afgebroken, de stenen vermoedelijk hergebruikt. De kerk bleef behouden als parochiekerk en is nog altijd een magische plek waar je een tijdreis maakt op de hoge wierde. Op oude ansichten zien we rudimenten van de kloostergracht, die helaas in later tijden werden gedempt.

↓ Kaart van de kloosters en hun voorwerken in Groningen, opgetekend door dr. Bruins, huisarts en historicus te Leens in 2006.

- ↓ De Kloosterkerk gezien vanaf de Wigboldstraat. De foto toont de kerk en omgeving in 1899. Links achter de kerk de oude pastorie. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

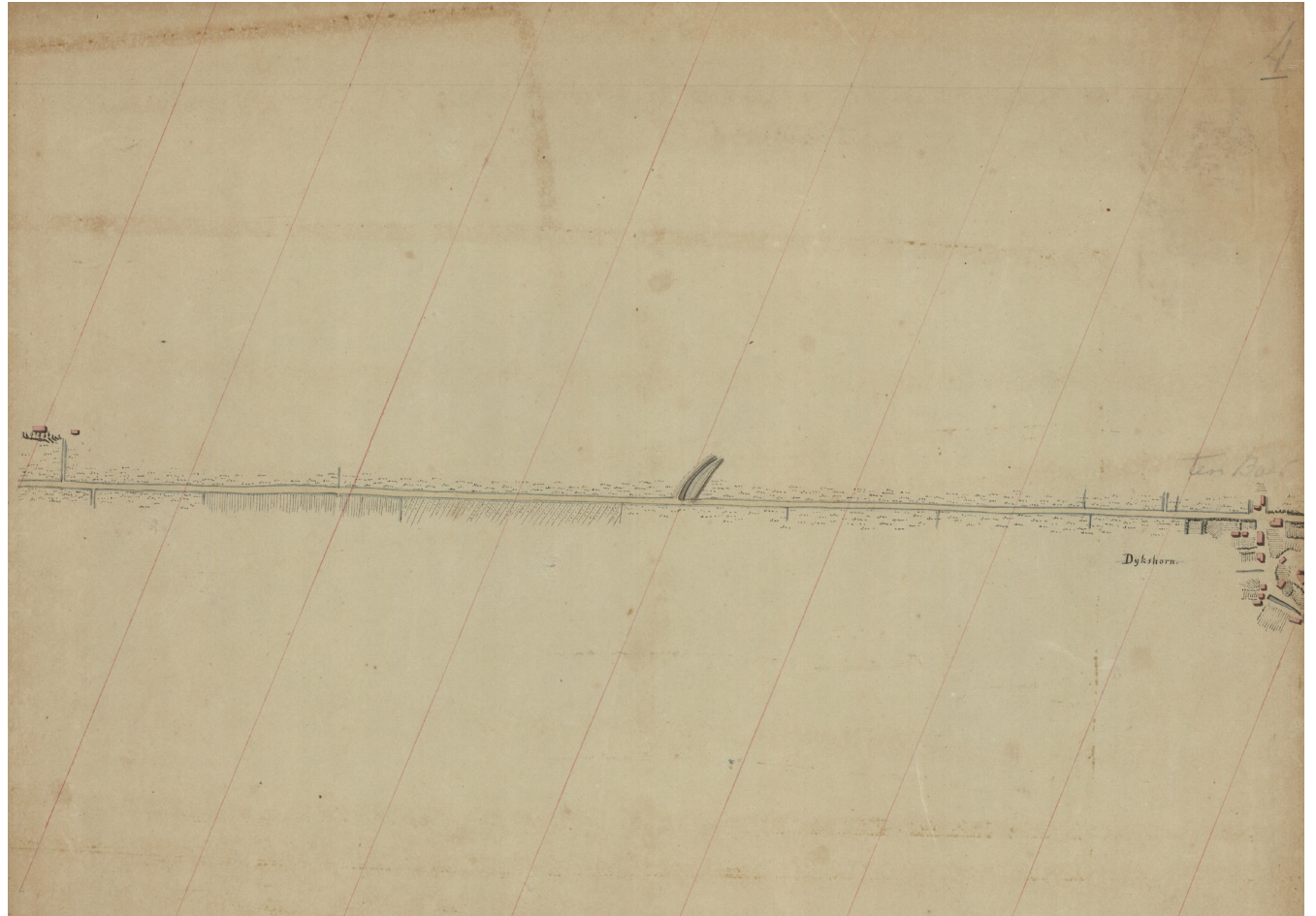

↓ De boerderij Swierenga rond 1920. Het water, 't Ol Dòb, is een restant van de voormalige kloostergracht, maar tegenwoordig gedempt. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

Ten Boer als halteplaats

In het begin van de vijftiende eeuw werd - wellicht tegelijkertijd met de aanleg van het gedeelte Damsterdiep tussen Ten Post en Groningen in 1424 - ook de nieuwe Stadsweg in gebruik genomen, die een directe verbinding vormde tussen de oudere wegtracés bij Ten Boer en Noorddijk. De naam Stadsweg is ten minste sinds 1567 in gebruik en werd hoofdzakelijk gebruikt voor ossentransporten uit Noord-Duitsland en Denemarken. Onderweg waren pleisterplaatsen, reizigers konden voor voedsel en onderdak terecht bij de Johanniertercommanderij te Heveskes, het kerkje staat er nog. Volgens een bericht van omstreeks 1540 gebruikte het klooster jaarlijks 300 mud rogge om brood te bakken voor reizigers, kooplieden en pelgrims. Aangekomen in Termunterzijl kon men met een veerboot naar de overkant naar het Duitse plaatsje Knocke. Na het verbeteren van het Damsterdiep en na aanleg van een weg langs dit diep, raakte de oude Stadsweg in onbruik.

Overstromingen en godsdiensttwisten, borgheren en landjonkers

↓ De zielenvisserij, Adriaen van de Venne. [RM]

Christiaan Sgrooten, cartograaf van Filips II, maakte in 1573 een atlas van alle Spaanse gewesten. In Groningen zie we een enorme hoeveelheid dorpen, vaak gebouwd op wierdes, en veelal voortgekomen uit de voorwerken van de kloosters. In de veertiende en vijftiende eeuw groeide de macht en invloed van de stad Groningen, onder meer doordat de stad het stapelrecht oplegde, wat inhield dat goederen die langs Groningen werden vervoerd, eerst in de stad moesten worden opgeslagen en daar te koop moesten worden aangeboden. Deze goederenbelasting was zeer tegen de zin van de Ommelander landadel en boeren, maar was zeer lucratief voor de stad. Door de aanleg van een stelsel van kanalen rond de stad werd Groningen een spin in het web van goederen en producten. Het Damsterdiep was natuurlijk al langer een handelsroute die nu werd opgenomen in een stelsel van 'watersnelwegen' rond Groningen. In de zestiende eeuw werden de kloosters en hun landbouwbedrijven topzwaar. Hun rijkdom wekte de haat van het landvolk en de landadel, vooral omdat het grondbezit van de kloosters in geen enkel gewest zulke enorme afmetingen had aangenomen. De kolchoz-achtige organisaties hadden weinig meer te maken met het teruggetrokken kloosterleven. Door de dominantie en machtsuitoefening van de kloosters werd het maatschappelijk leven bedreigd, doordat de vrije landbouwers en de landadelstand meer en meer uitgeschakeld dreigden te worden. Vandaar de haat, die dus niet zozeer tegen het katholicisme werd gevoeld, als wel tegen de rijkdom en machtswellust waarmee de kloosters zich omringden.

De tachtigjarige oorlog met de Spanjaarden en de daaropvolgende Reformatie was de periode waarin het katholieke geloof uit Noord-Nederland werd verdreven.

Een belangrijke hervormer was Derk Coenders, heer van de Coendersborgh in Helpman, die onderdak verschafte aan predikers en hen toestond om op zijn landgoed zogenaamde hagenpreken te houden. De Beeldenstorm in 1566 was in het noorden niet echt heftig. Kloostergebouwen werden in de strijd tussen de Staatse en Spaanse troepen als vesting gebruikt, vele werden verwoest. Het agrarische gebied van Helpman en Euvelgunne veranderde deels in een oorlogslandschap, waar grote verdedigingswerken het landschap bepaalden. Het feitelijke beleg van Groningen duurt maar twee maanden, maar daaraan vooraf gaat een periode van ruim vijf jaar waarin alle toegangswegen tot de stad een voor een werden ingenomen.

Bij het (slot)beleg van Groningen in 1594 moest de stad uiteindelijk capituleren voor het leger van prins Maurits van Nassau. De belegering tegen Maurits' legers werd bekostigd door schatten van de Ommelander kloosters en kerken. Elke kerktoeren moest één klok afstaan voor de vervaardiging van geschut. De capitulatie betekende het einde van de Spaanse overheersing en tegelijk de aansluiting van de stad bij de Republiek, waarbij de stad wordt samengevoegd met de Ommelanden. Het woord reductie komt uit het Latijn (reductio) en betekent het terugbrengen, dus de terugkeer naar de Republiek, het machtige samenwerkingsverband van Staten op het Binnenhof. De protestantisering van de Ommelanden werd vlot aangepakt; vele pastoors werden soepeltjes predikant.

Na de Reductie van Groningen werden de kloostergoederen tot eigendom van de provincie verklaard, die daarmee 22.655 hectare in bezit kreeg. Die financierde er de stadsuitbreiding van 1625 van, alsmede de stichting van de universiteit. In de daaropvolgende eeuwen werd dit bezit 'de kurk, waarop de financiën der provincie dreef' genoemd.

De machtsverschuiving van de kloosters naar de landadel van Groningen veranderde het geopolitieke landschap van Groningen. Vóórdat de kloostergronden naar de provincie gingen, hadden adellijke families reeds hun slag geslagen. Ook in de rechtspraak kreeg de landadel – borgheren en landjonkers – een rol. Zo controleerden zij in het Groningse complete gebieden met landbouwgrond en dorpen daarin. In Ten Boer had Wigbolt Aldringa (1665-1734) deze rol; hij was heer van Wirdum en Loppersum, Thesinge, Ten Boer, en vervulde allerlei luitenants- en kapiteinsfuncties. In 1650 werd er een trekpad (= jaagpad langs het Damsterdiep gemaakt. In de 19e eeuw vormde dit pad de basis voor de Rijksweg. Aan deze weg lag de pleisterplaats van Café Kaakheem, waar veel evenementen (van veilingen tot opera's) werden georganiseerd. Het werd gesloopt in de jaren 30.

Op de Borgenkaart van Beckeringh uit 1781 zie je de trekvaart naar Appingedam, en over die trekvaart werd huisraad, kleding etc. van de borgen naar de stad vervoerd: in de zomer naar de borg, in de herfst weer terug. De borg Lellens heeft veel invloed gehad op het landschap rond Ten Boer. Hij werd onder meer bewoond door Eltet tho Lellens (1468-1565) van 1526 tot 1554 burgemeester van Groningen. In 1897 werd de borg gesloopt, het Schathuis aan de Borgweg staat er nog.

- ← De Borgenkaart, Theodorus Beckeringh, 1781. [GA]
- ↓ Wigbolt Aldringa, heer van o.a. Ten Boer, schilder: Roelof Koets, ca. 1700. [GM]

↓ De Kerstvloed op een fragment van de Geographische Vorsteltung der jämerlichen Wasser-Flutt in Nieder-Teutschland van J.B. Homann, 1718-1720. Het gebied dat is gemarkeerd met groenblauwe streepjes was overstromd. [GA]

↓ Kopergravure van de Kerstvloed in 1717, gemaakt in 1719.
[historiek.net]

We kunnen ons het niet meer voorstellen, hoe overstromingen regelmatig dit gebied teisterden. De Allerheiligenvloed van 1570, waarbij vele dijken bezweken is beroemd. Kort daarna begaven de zeedijken bij Oterdum en Termunten het, waardoor het zeewater tot aan de poorten van Groningen stond. Twaalfduizend hectare land overstroomde. Bij Oosterhoogebrug zwommen de schelvissen in het Damsterdiep.

Het noodweer tijdens de Sint-Maartensvloed in november 1686 richtte veel schade aan; alle dijken langs de Eems en Dollard werden weggeslagen. De Kerstvloed van 1717 was de Watersnoodramp van de achttiende eeuw. Er vielen meer dan 2000 doden. Hoofd Waterstaat Thomas Seeratt had op de dag voor de vloed gemerkt hoe het water van de Eems bij Reide buitengewoon laag terugvloeide. Seeratt ging terug naar de stad om hulp te organiseren, maar bij Winneweer was de tegenwind op de trekschuit al zo sterk dat een tweede paard aangespannen moest worden. De volgende dag rolden golven zeewater van meer dan een meter hoog op de stadswallen aan. Bij de kerstvloed van 1717 kwam zelfs de stad Groningen onder water te staan.

Ten Boer wordt een dorpsgemeenschap

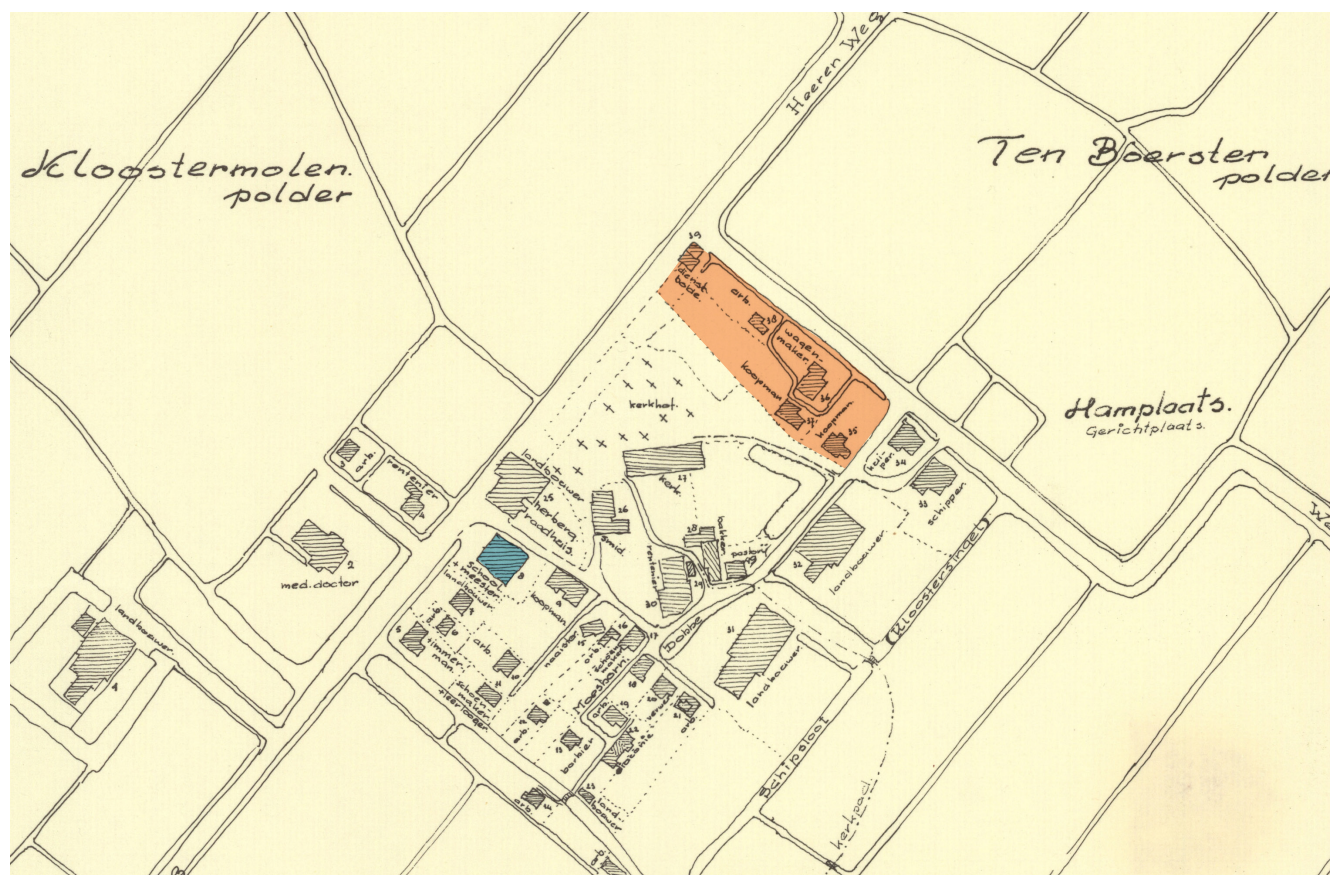
Plattegrond van het dorp Ten Boer van J. Weijers uit 1973, naar de kadastrale kaart uit 1834. Het oranje vlak is de grond waarop Jan Hoving verschillende huizen had ontwikkeld. [GA]

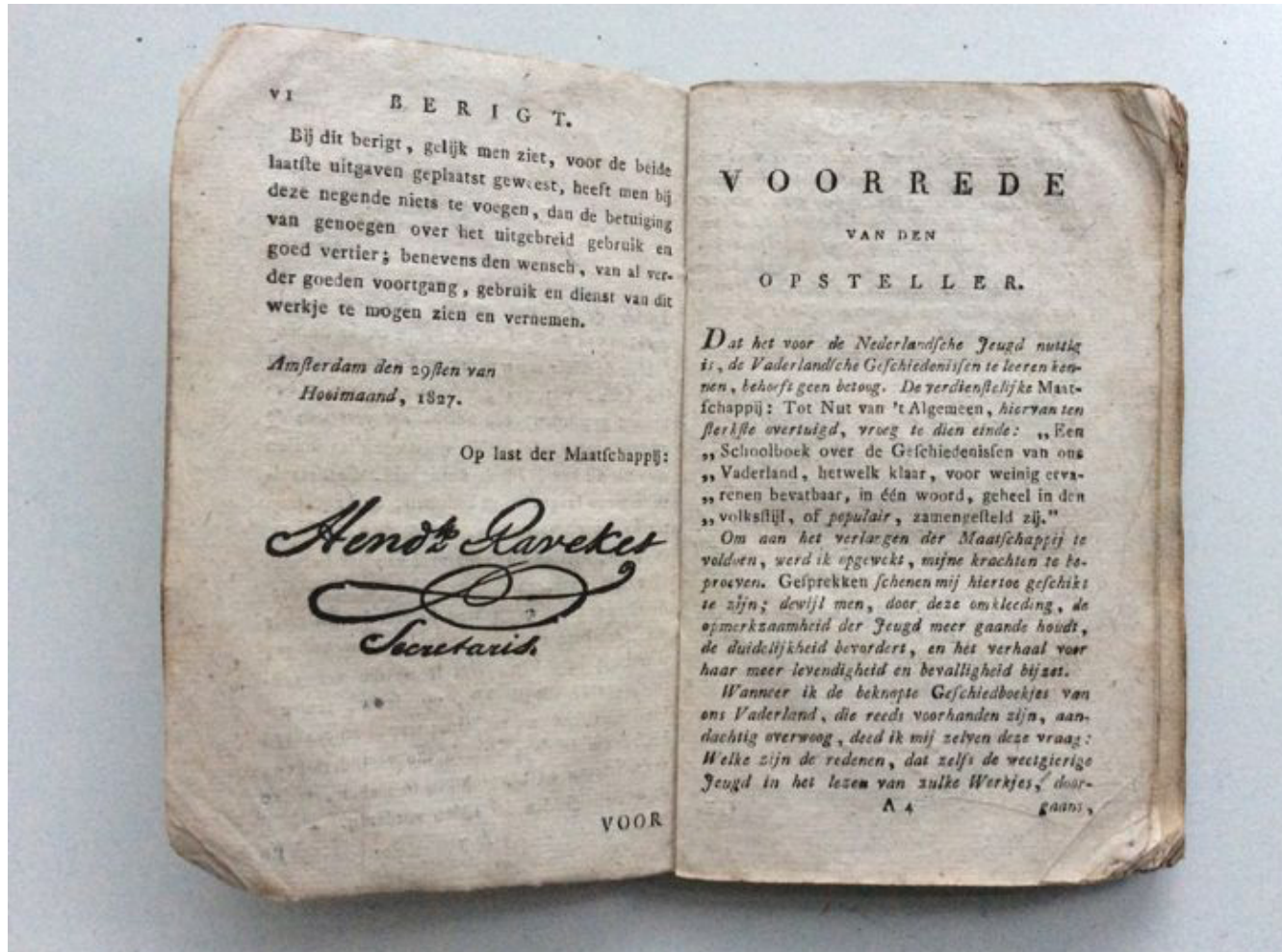
In de Groninger Archieven vonden we de eerste precieze kaart van het dorp Ten Boer, uit 1744. Heel veel elementen zijn nog herkenbaar. De kerk, de rudimenten van de kloostergracht, de Schipsloot vanaf het Damsterdiep (gedempt in 1939, een aantal grote boerderijen en, rechtsboven, het land van Jan Hoving. De kaart is gemaakt vlak voordat Hendrik Wester (1752-1821), schoolmeester in Ten Boer zou worden, in de periode 1772-1784. Wester, een boerenzoon uit Bovenrijge, was niet zomaar een schoolmeester maar een belangrijke schoolhervormer die geloofde in ongedeeld onderwijs, en inzag dat iedereen hogerop kan komen met rust en discipline en mensgerichte stimulans. In die zin was hij echt een kind van de verlichting. Hij schreef later ook het Schoolboek der geschiedenissen van ons vaderland (1801).

Op de volgende kaart, de kadastrale kaart van 1832, zien we dat er ten opzichte van de kaart uit 1744 behoorlijk wat is bijgebouwd in Ten Boer. Koopman Jan Hoving doet aan projectontwikkeling op zijn kavel (oranje vlak) en heeft grond verkocht aan wagenmaker Pinksterboer, koopman Klinkhamer, arbeider Kamphuis en dienstbode Wester. In het blauw is aangegeven de nieuwe school, waarschijnlijk gebouwd vanwege de toestroom van leerlingen na het werk van Hendrik Wester. Het gebouw werd in de jaren '80 gesloopt. Aan de overkant van de Stadsweg zien we het eerste huis verrijzen, in 1830 gebouwd, we zien het staan op de kaart van 1832. Het werd onder meer bewoond door de Gereformeerde predikant M. Stadij en veldwachter Aalmoes. Het is in deze jaren dat de oude traditie van Naoberschap nog heel levend is; de Groninger Archieven bewaren een boekje met de namen van ouderman, jongerman en plaatsvervanger in de directie van de Klufft uit de periode 1845-1847. De ouderman en de jongerman zijn

de bestuurders van de klufft, een burenorganisatie die taken onderling verdeelde. Zoals het graf delven, op deze pagina bijvoorbeeld voor 'dominees twee kinderen, vrouw Hofman en weduwe Steenhuis.'

Al met al zien we rond 1850 dat er een dorp ontstaan is waarin de boeren natuurlijk een hoofdrol spelen; zij bewerken en gebruiken de onafzienbare weidse vlaktes rond het kleine Ten Boer.

- ↓ De Stadsweg richting Groningen. Het eerste huis werd in 1830 gebouwd en ondermeer bewoond door de gereformeerde predikant M. Stadig en veldwachter Aalmoes. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

Boerderijen bij Ten Boer.

De boerenstand

Jacobus Albertus Uilkens, ca. 1820. [RUG]

De 'boerenstand' is in Groningen altijd de belangrijkste economische drager geweest. Vanuit de Ommelanden worden al eeuwen akkerbouw- en zuivelproducten naar de markten in de steden gebracht, terwijl ook de internationale export van pootgoed al een lange traditie kent. Tegenwoordig is de boerensamenleving wat onzichtbaar geworden, tot in de jaren zestig was er veel meer verband tussen dorp en ommeland. In het dorp was de smid, in het dorp woonden de arbeiders, in het dorp gingen de boeren naar de kerk en naar hun gezelligheids- en professionele verenigingen. Mede door de digitalisering en de schaalvergroting is het zichtbare verband tussen dorp en boerderijen afgenomen.

Hier rond Ten Boer bestaat de bodem uit zware zeeklei, en is de ligging van het land bijzonder laag. Eeuwenlang leidde het land onder een slechte afwatering (er zijn verhalen dat men 's winters over de bevroren natte weilanden naar Groningen kon schaatsen). Zonder mechanische aandrijving was de zware klei lastig te bewerken, dus tot 1750 werd het land voornamelijk gebruikt als hooiland

en weidegrond, samen met enige haverteelt.. Een belangrijke tak van de economie in Ten Boer was het fokken van paarden en jongvee. Ten Boer kent ook een landbouwinnovator van het eerste uur: Jacobus Albertus Uilkens (1772-1825), predikant en schoolopziener in Lellens en de eerste hoogleraar landhuishoudkunde en technologie aan de Rijkshogeschool Groningen. Hij gaf lessen in natuurkunde aan boeren, pleitte voor invoering van nieuwe landbouwmethodes en zag veel in de teelt van de aardappel en vrije handel.

In datzelfde Lellens stond de borg Lellens, met uitgestrekt grondbezit eromheen. Op een aquarel uit 1840 zien we het spreiden van de mest met op de achtergrond de borg. De borgheer werkte met pachtboeren, die een dienstbaarheid aan de borgheer moesten tonen. Tot midden 19e eeuw lezen we verhalen over de borgheer die wil oogsten, terwijl de pachtboer eerst zijn eigen oogst wil binnenhalen. De borg van Lellens is in 1897 gesloopt, het Schathoes staat er nog.

- ↓ Lentegezicht met agrarische werkzaamheden bij borg Lellens, Anton Koster. [Historische Vereniging Ten Post en omstreken]

- ↓ Advertentie voor volbloed Poland China-varkens van K.E. Pesman & Co uit Thesinge. [Nieuw Landbouw-courant, 25-09-1886]

Op de j.l. gehouden Tentoonstelling te Zwolle, wegens FOKZEUGEN, bekroond met

den 1sten PRIJS.

K. E. PESMAN & Co. te Thesinge, prov. Groningen, leveren volbloed POLAND CHINA-VARKENS van elken leeftijd.

Alle dieren worden op verlangen der kopers ingeschreven in het Duitse of Nederlandsche stamboek van Poland-China-Varkens. Prijs der BIGGEN, 8 weken oud, te leveren in houten kooi *franco* Groningen à f 30.—.

- ↓ Groepje boeren en landarbeiders. [Bolthuis, 1974]
- ↘ Dorsmachine van H. Alkema in 1928. [Bolthuis, 1974]

Die mest die gespreid werd, dat was nog geen kunstmest in 1840. Maar op dat moment zat de landbouw wel in een spiraal omhoog. Ten Boer was in 1812 de gemeente met de meeste watermolens, waardoor het land droger werd en de teelt van haver spectaculair steeg. In 1817 bestond 81% van de productie op het land rond Ten Boer uit haver. Dat betekende dat steeds meer grasland werd omgezet in bouwland. Het zogenaamde kleigraven, waarbij met paardenkracht en handkracht de rijkere onderlaag onder de klei naar boven werd gespit. Nu werd ook het verbouwen van gerst, tarwe en koolzaad mogelijk.

Niet toevallig vallen de hoogtijjaren van de haverproductie samen met de toenemende zelfbeschikking van de 'beklemde meier', de pachtboer die via een vast, onopzegbare erfpacht op 'zijn' land steeds meer een zelfstandig bedrijf ging runnen. De grondeigenaar had geen stem meer in het gebruik of verkoop van de grond. Omdat de meiers nu autonomer waren, gingen ze investeren, want ze wisten dat ze zelf het rendement zouden genieten. En zo groeide de productie en de welvaart. De ondernemende boeren stonden veelal vooraan bij innovatiekansen. Rond 1890 werd de Landbouwvereniging

Ten Boer opgericht, met pionier en varkensfokker K.E. Pesman als secretaris. De stoomdorsmachine deed zijn intrede, alsmede het machinaal zaaien. In de winter werden er Landbouwwintercursussen gegeven en namen de boeren deel aan het verenigingsleven en bijeenkomsten van de Groninger Maatschappij van Landbouw. Gaandeweg kwamen collectieve regelingen tot stand zoals de Coöperatieve Boerenleenbank, de gezamenlijke inkoop van kunstmest en de onderlinge veeverzekering.

- ↓ Boerderij Swierenga, ca. 1930. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]
- ↓↓ Boerderij Kremer aan de Rijksweg 51, nu gesloopt. [GA]

- ↓ Boerderij aan Bovenrijgerweg 11, 1962. [GA]
- ↓↓ Boerderij Emmerwolde aan Boersterweg, 1920. [GA]

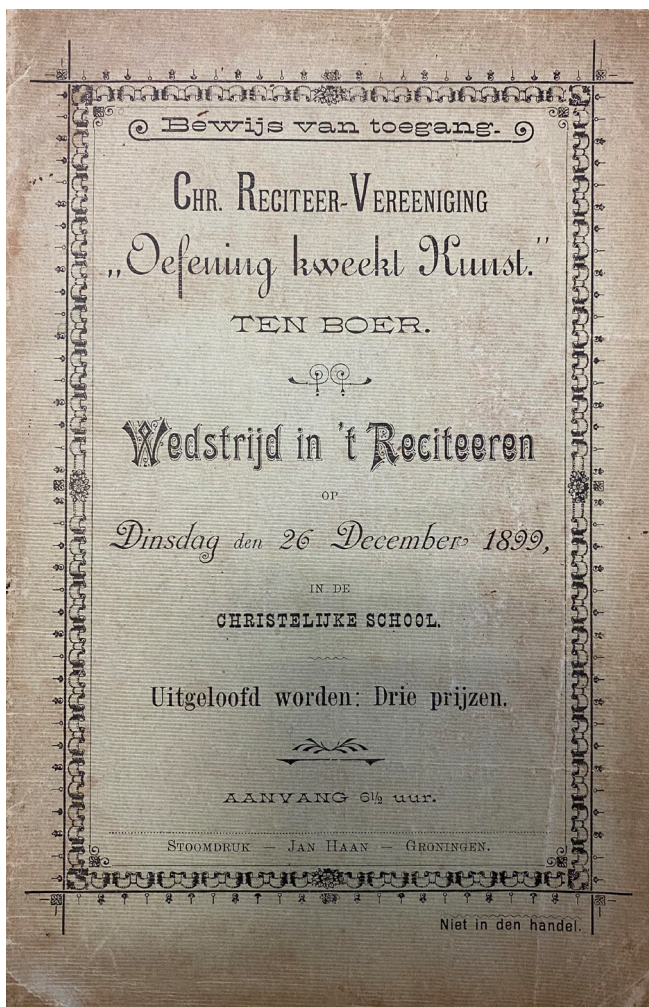
- ↓ Hissemaheerd aan Bouwerschapsweg 31. [GA]
- ↓↓ Rijksweg 35, 1986. [GA]

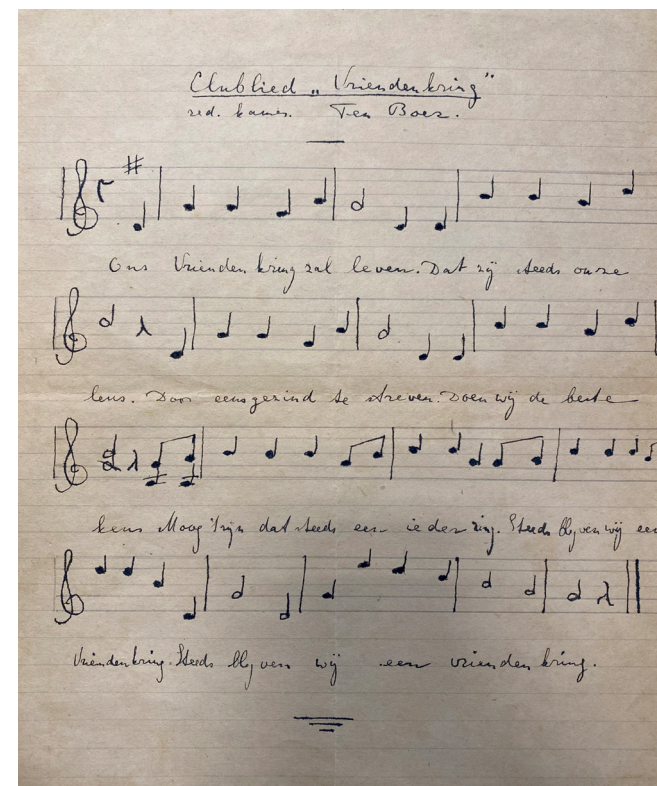
We zien de gestegen welvaart aan de boerderijen met hun grote opslagschuren: die van Swierenga, in de jaren zeventig gemeentehuis geworden, de boerderij aan de Bovenrijgerweg 11 (foto 1962), het fraaie voorhuis van de Hissemaheerd aan de Bouwerschapsweg 31 en aan de gesloopte boerderij van Kremer aan de Rijksweg 51, waar nu de Boswal is. Boeren die wilden pronken met hun nieuw verworven rijkdom lieten een slingertuin aanleggen, zoals dat ook op de Hissemaheerd gebeurde. De aanleg en de aanwezige bomen en planten zijn gereconstrueerd door oudere generaties te interviewen. Helaas heeft het onderwaterzetten van dit gebied in de Tweede Wereldoorlog de tuin praktisch verwoest.

Waar de boeren hun rijkdom zagen stijgen door de nieuwe technieken, was er voor de boerenarbeiders niet veel verbetering. Het Meertens Instituut bewaart een interview met een boerenmeid uit Sint Annen, geboren in 1896, die beschrijft hoe de knechten en meiden op stal moesten slapen, met een stenen vloer, zonder vuurplaats. Als 15-jarige moest ze om vier uur 's ochtends opstaan, en dan zeven koeien en twaalf schapen melken. Kort daarna werden in Den Haag de Woningwet en de Gezondheidswet aangenomen, waarbij ook de mensen die het minder goed hadden, een menswaardige woning konden gaan huren.

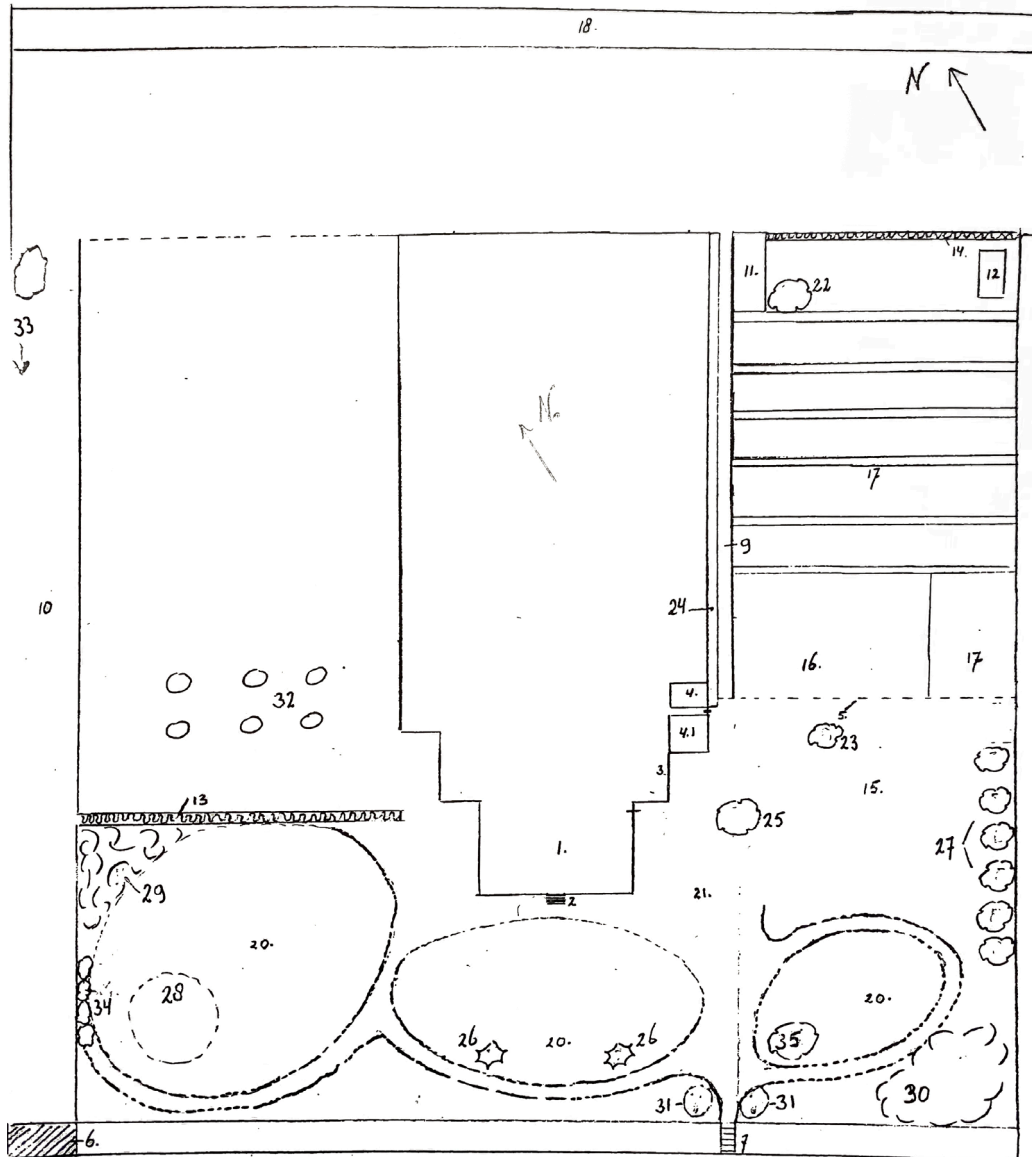
↓ Toegangsbewijs voor de reciteerwedstrijd in Ten Boer, 1899. [GA]

↓ Clublied van de Vriendenkring van Ten Boer. [GA]

Situatie Hissemaheerd 1924-1944

1. voorhuis
2. bordes van vijf treden
3. tuinkamer
4. puthok
- 4'. keuken
5. afvoergoot
6. dam
7. brugje
8. gracht
9. paadjes
10. oprit
11. kippenhok
12. eendenhok
13. heg van beuk?
14. vlierheg
15. appelhof van Zoete Kroon, Groninger Kroon, Bramley's Seedling, Goudrenet, een blauwe pruim, een steenpeer, een langwerpige peer en een 'tafelappel'
16. bessentuin met rode en zwarte bessen en kruisbessen
17. moestuin
18. kleine gracht
19. paardenkamp met voerbak
20. gras
21. grint
22. pruimenboom met dikke gele vruchten
23. pruimenboom met blauwe vruchten
24. abrikozen tegen de muur van de schuur
25. walnotenboom
26. twee sparren
27. zes morellen
28. perk met o.a. sneeuwbes
29. perk met rode rododendrons, blauwe sering en sneeuwbal
30. perk met een roze en een witte Japanse kers en met witte sering
31. twee buxusbollen
32. stooferen
33. populieren
34. sering
35. een gele pruim

↓ De Stadsweg, gezien vanaf het oude gemeentehuis. Links aan de Stadsweg staan nog maar een paar huizen. Aan de Wigboldstraat is ook nog weinig bebouwing. De gereformeerde kerk met de oude pastorie staat er wel al. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

Dorpsuitbreiding langs verzuilde lijnen

Ten Boer is al heel lang een dorp waar strakke religieuze lijnen doorheen lopen. Die verzuiling hebben we te danken aan Hendrick de Cock (1801-1842), dominee in Ulrum en Noordlaren, die zich verzette tegen het liberaler worden van de hervormde kerk. Dat ging er fel aan toe, tegenstanders werden als 'wolven in Christus schaapskooi' aangeduid. De Cock doopte kinderen op eigen houtje, werd uit het ambt gezet, maar kreeg heel veel volgelingen. De Cock's invloed leidde tot scheuring in de dorpsgemeenschappen: in Woltersum in 1843, later in Ten Post en Thesinge en tenslotte werd in 1896 in Ten Boer de nieuwe gereformeerde kerk geopend. Voor het dorp Ten Boer betekende het een instroom van nieuwe inwoners, die zich verenigden rond eigen winkels en eigen scholen. Nog altijd is de school De Poort een School met de Bijbel die tot uit de verre omtrek leerlingen trekt. Intussen leefden de 'openbaren' naast de gereformeerden en hadden ook hun dorpschool, winkels en verenigingen. Dit onderscheid is nog altijd aanwezig in Ten Boer, al is het wellicht wat minder sterk geprononceerd geraakt. Oud-wethouder Henk Boels herinnert zich: 'Toen ik hier kwam wonen, begin jaren tachtig, verbaasde ik me: overal waren twee van: twee bakkers, twee apotheken, twee bloemisten..' (Henk Boels, voorzitter Cultuurhistorische Vereniging Ten Boer)

↓ Hendrik de Cock, ca. 1829. [Wikipedia]

Panorama over de Stadsweg vanaf de kerktoren op de wierde. 1925. [GA]

- ↓ Muziekvereniging Pax et Amicitia voor de gereformeerde kerk, 1930. [GA]
- ↓↓ Christelijke Meisjesvereniging van Ten Boer. [GA]

- ↓ Onderwijzend personeel van de openbare lagere school Ten Boer.

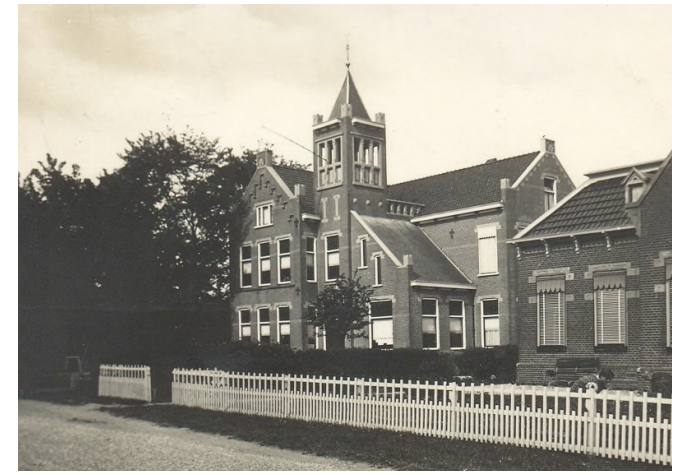
- ↓ Wigboldstraat 27, met de in 1939 gedempte Schipsloot. Het huis was van beurtschipper Miske. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]
- ↓↓ Gereformeerde kerk en pastorie aan de Wigboldstraat, 1910. [GA]

- ↓ Schipsloot, nu Gaykingstraat, ca. 1920. [GA]
- ↓↓ Villa Reddinckhof aan de Gaykingstraat, gebouwd door dokter W.G. Reddingius in 1905. [GA]

- ↓ Het gemeentehuis aan de Stadsweg, 1930-1935. [GA]
- ↓↓ Dokter Reddingius en zijn vrouw voor hun huis, 1920-1925.

- ↓ Café Kaakheem aan de Rijksweg, in 1931 afgebroken in verband met de verbreding van de Rijksweg.

De Wigboldstraat en omgeving werd de chique wijk van Ten Boer. Behalve de nieuwe kerk verrezen er villa's en een nieuw raadhuis. Een opvallend element dat verdwenen is, is de Schipsloot die van het Damsterdiep het dorp in liep. Aan de Wigboldstraat 27 woonde aan deze Schipsloot beurtschipper Miske, wiens huis we op de foto zien. De Schipsloot werd in 1939 gedempt. Aan de Wigboldstraat 9 staat een fraai karakteristiek pand, en om de hoek zien we Villa Reddinckhof van huisarts en burgemeester W. Reddingius, uit 1905. Een fraaie Jugendstil villa, rijksmonument met een achterliggend stuk bos, ook wel het doktersbos genoemd. Aan de Stadsweg werd in 1910 het nieuwe raadhuis gebouwd, een imposant gebouw met een monumentale trap, waar ook na sluiting nog meerdere huwelijken voltrokken zijn. Ook staan er in Ten Boer karakteristieke woningen van later datum, toen de meer abstracte bouwvormen van de Amsterdamse School in de mode raakten.

- ↓ Zogenaamd Fivelhuis, met uitzicht naar beide kanten. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

Ten Boer is een dorp waarin al heel vroeg een bejaardenhuis werd opgericht, in 1902, onder de naam Fivelhörn. Oude mensen en ook wel wezen en geestelijk beperkte mensen werden hier door de gemeente ondergebracht. Het maakte in 1971 plaats voor nieuwbouw onder de naam Bloemhof. Rond de eeuwwisseling was Café Kaakheem aan de Rijksweg een hele bekende herberg voor boderijders, rijtuigen, snikbeurten en schaatsenrijders. In de grote zaal werden allerlei festiviteiten gehouden. Er was ook een kegelbaan. In verband met de verbreding van de Rijksweg moest het café in 1931 verdwijnen. Net als de oude draaibrug over het Damsterdiep is ook het typische Fivelhuisje, zoals ze in Woltersum nog wel staan, uit Ten Boer verdwenen. Het was een typisch streekgebonden huis met vensters recht en schuin op het water, zodat al het scheepvaartverkeer in de gaten gehouden kon worden.

- ↓ Het gasthuis te Ten Boer aan de Rijksweg, halverwege Dijkshorn. Het werd het "aarmhoes" genoemd. Oude mensen en ook wel wezen en geestelijk gestoorde werden hier door de gemeente ondergebracht. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]
- ↓↓ Bondsspaarbank Stadsweg 69. [GA]

- ↓ Tentoonstelling van de Landbouwvereniging Ten Boer en Omstreken ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan, 1924. [Ten Boer vroeger en Ten boer nu]

Het Interbellum in Ten Boer

Tentoonstelling van de Landbouwvereniging Ten Boer en Omstreken ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan, 1924. [historischeverenigingenboer.nl]

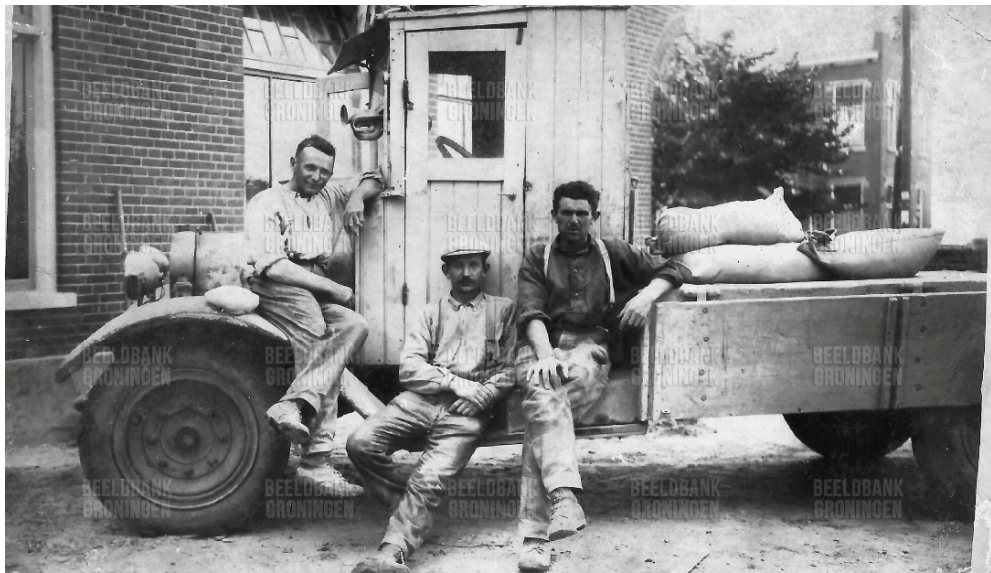
Een grote gebeurtenis voor Ten Boer was de Landbouwtentoonstelling van 1924. Feesttenten werden opgebouwd, veekeuringen gehouden, vergaderingen en congressen vonden plaats. Voor een dorp als Ten Boer een trotse gebeurtenis, waar de Groninger Archieven verschillende documenten over bewaren. Naast de landbouw waren er in Ten Boer verschillende fabrieken, zoals de borstelfabriek annex graanmalerij op de hoek van de Lindenstraat en de Gaykingastraat, de arbeiders van de dorsmachine die een trots bordje 'Ten Boer' omhoog houden. Voor werklozen was er werk in de steenklopperij, ook wel het Jeudenkerkhof genoemd, waar veldkeien moesten worden afgebikt tot steengruis. Ook kende het dorp een kalkoven en natuurlijk twee molens. Op een ansichtkaart uit 1905 zien we ze: de Widde Meul'n en daarachter de houtzaagmolen, met turfschepen op Damsterdiep. Nog altijd wordt er hout gezaagd in Ten Boer, maar in een andere, in 1985 verplaatste molen. Twee belangrijke figuren in de culturele wereld van Ten Boer waren Eilina Huizenga-Onnekes, folkloriste, die op de boerderij Klein Waschhuis woonde. Zij verzamelde oude volksverhalen en publiceerde deze al heel vroeg, in 1928. Op de foto van de Landbouwtentoonstelling zit Eilina vooraan in het midden. Een andere prominente figuur was notaris Jan Koster (1874-1956) die ook lid van de Groninger schildersgroep De Ploeg was en oprichter van de Vrije Schildersacademie te Groningen. Van hem tonen we het schilderij Maanavond bij Ten Boer van omstreeks 1920.

↓ Borstelfabriek, 1920-1925. [GA]

↓ Steenklopperij, genoemd Joudenkerkhof. 1931. [GA]
↓↓ Dorsmachine, 1930-1935. [GA]

↓ Het Damsterdiep met de turfschepen van de familie Noorman, ca. 1900. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

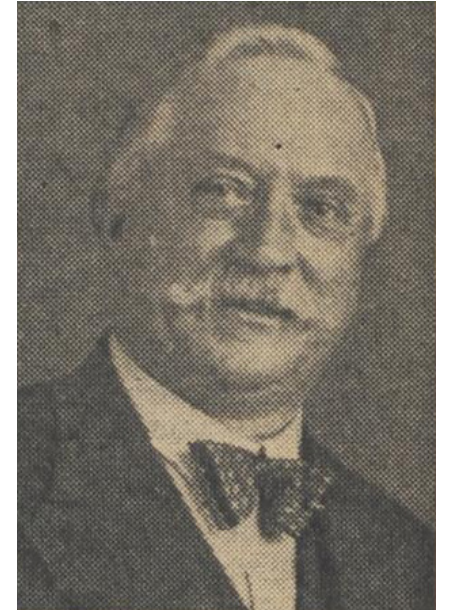
Langs het Damsterdiep — Groet uit Ten Boer.

- ↓ Het boek van Trijntje Soldaats, van Elina Huizenga-Onnekes.
- ↓ Eilina Huizenga-Onnekes. [collectie fam. Huizenga]
- ↘ Huizenga-Onnekes woonde in 't Kleine Waschhuis aan de andere kant van het Damsterdiep. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

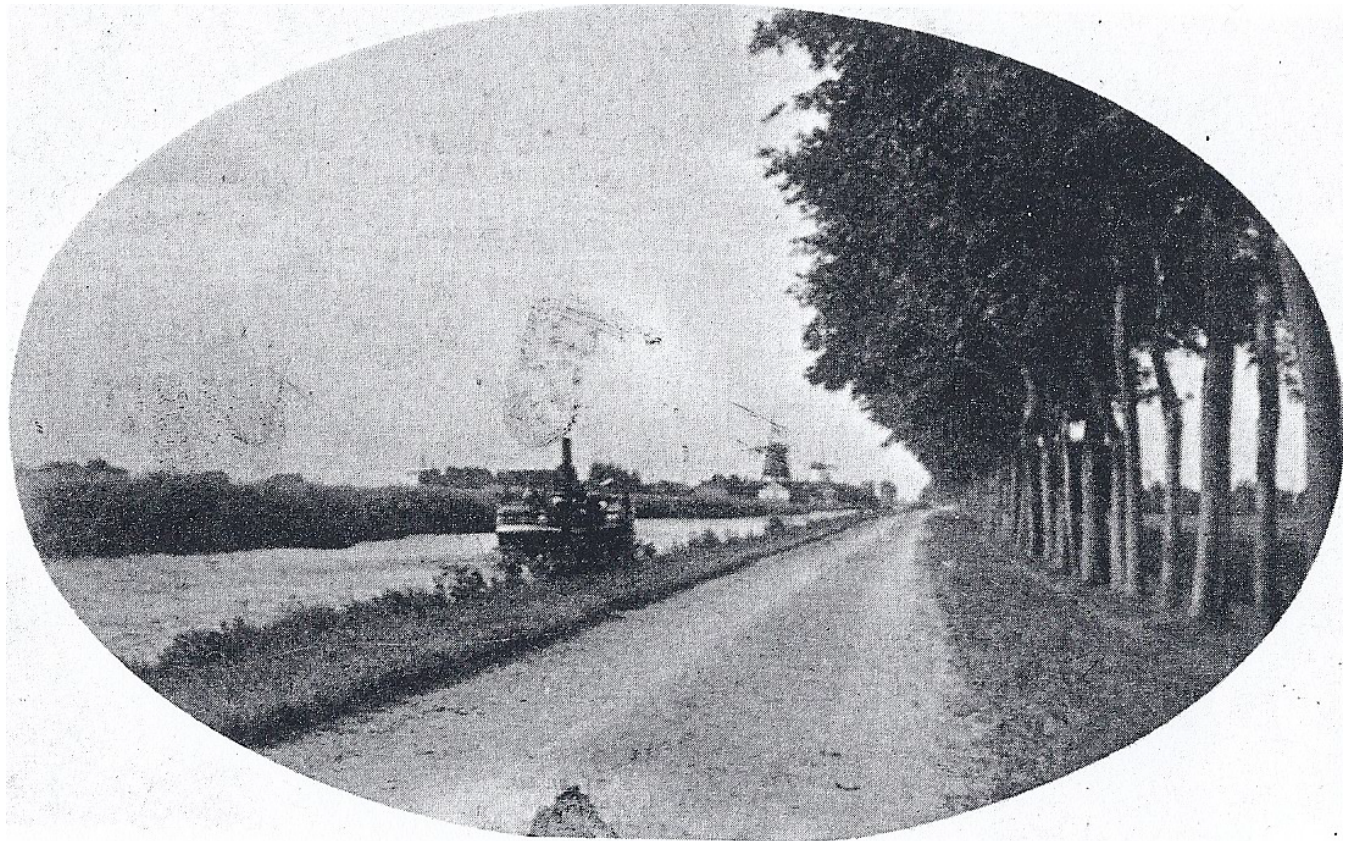

- ↓ Maanavond bij Ten Boer, door notaris, Ploeglid en schilder Jan Koster, ca. 1920. [GM]
- ↘ Jan Koster [Nieuwsblad van het Noorden]

↓ Zicht op de Rijksweg met veerboot richting Ten Boer, z.j. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

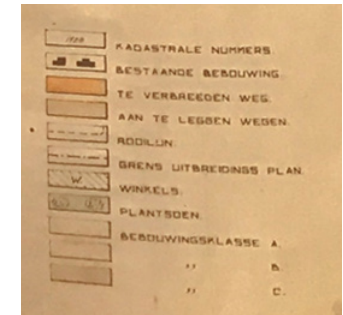
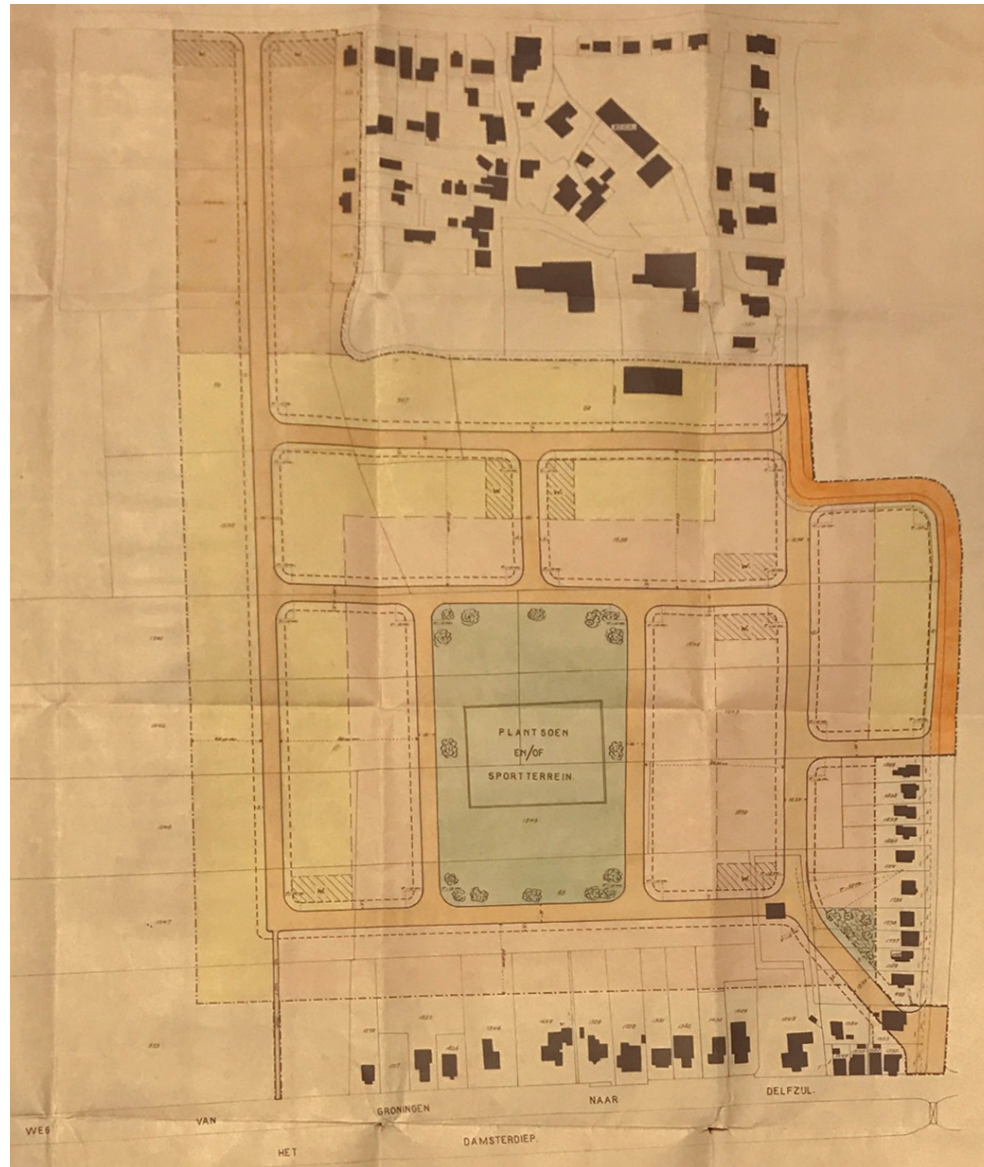
Steeds vaster werd Ten Boer verbonden met Groningen; op de foto zien we de Rijksweg met de veerboot, de Damsterboot, richting Ten Boer en op de achtergrond de beide molens. De veerboot voer dagelijks naar en van Groningen. 's Morgens om 8.30 uur kon men bij de Boltbrug opstappen en 's middags kon men om 14.30 uur weer vanuit Groningen retour.

- ↓ Eerste uitbreidingsplan voor Ten Boer, 1936-1939. [GA]
- ↓↓ De Triesenbergstraat in het eerste uitbreidingsbuurtje van Ten Boer, 1942. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

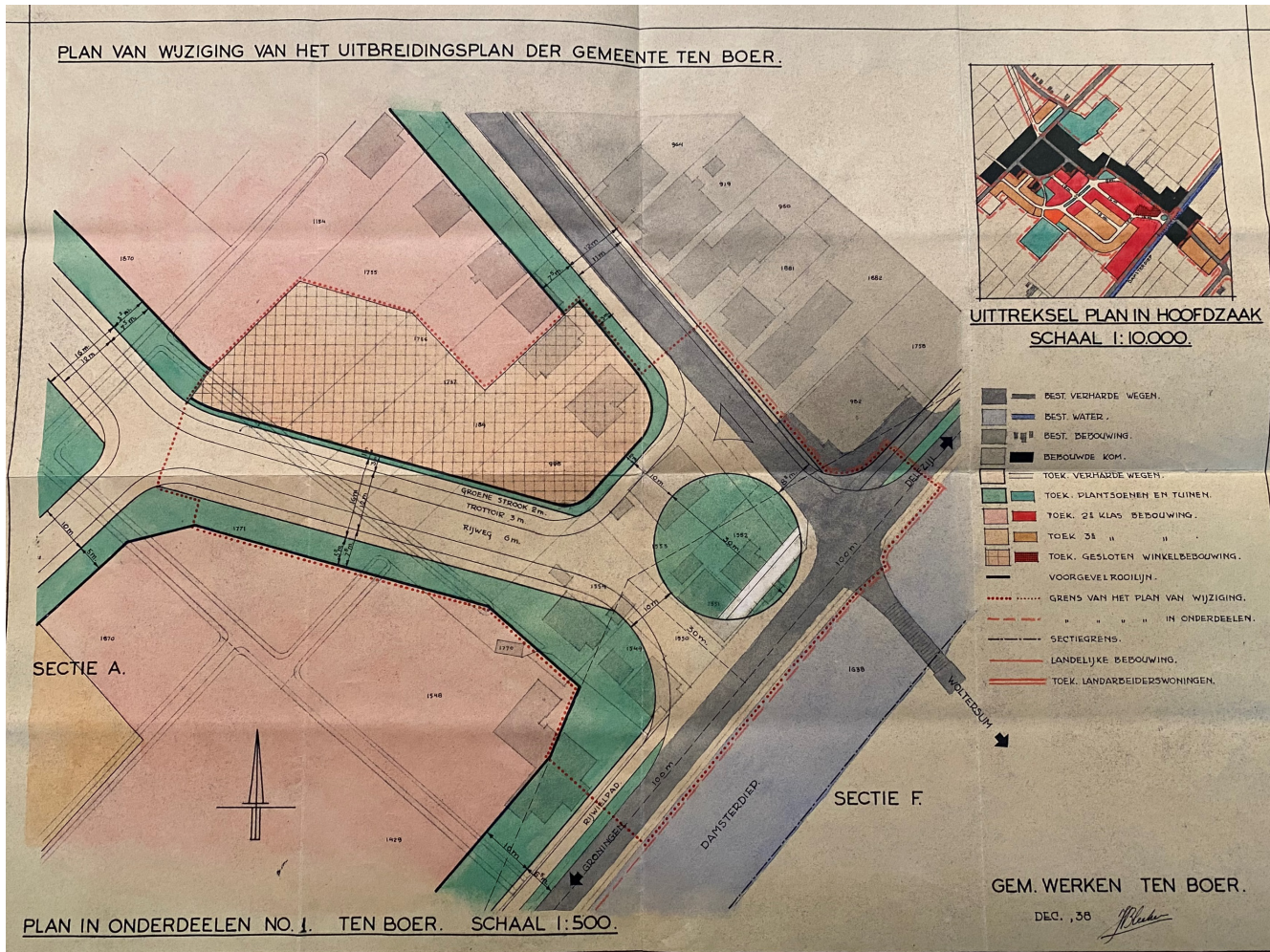

- ↓ Eerste uitbreidingsplan voor Ten Boer, 1936-1939. [GA]

↓ Wijziging van het uitbreidingsplan, de aanleg van een pleintje aan de dorpsentree, bij de kruising van de Gaykingstraat, de Burgemeester Triesenbergstraat en de Rijksweg langs het Damsterdiep. 1938. [GA]

↓ Zicht vanaf de molen op het entreepleintje aan het Damsterdiep uit het gewijzigde uitbreidingsplan van 1938. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]

- ↓ Betsie Wieringa uit Appingedam raakte gewond bij de bevrijding.
Hier zit ze in een van de lokalen van de openbare lagere school in
Ten Boer. 1945. [GA]

- ↓ Canadese soldaten aan de Stadsweg, 1945. [GA]
↓↓ Carrier waarmee café Quatrebras werd beschoten, 1945. [GA]
↓↓ De Rode Kruispost onder leiding van dr. Wehberg in Ten Boer
hielp vluchtelingen die, gewond door granaatscherven, voor
terugtrekkende Duitsers uit werden gedreven, 1945. [NA]

Oorlog, inundatie en nieuwe energie

- ↙ Inundatie van het landschap rondom Ten Boer, 1940-1945. [GA]
- ↓ Boerderij van Bolhuis tijdens de inundatie 1940-1945. [Ten Boer vroeger en Ten Boer nu]
- ↓↓ Zusjes Slager Meyer die emigreerden naar de Verenigde Staten. [GA]

In september 1944 leek de bevrijding van Nederland dichtbij. Helaas stakte de opmars van de bevrijders en de Duitsers lieten hun aanwezigheid vanaf die tijd nadrukkelijk blijken. Het noorden van Nederland werd in staat van verdediging gebracht. De Duitsers vormden een waterlinie. Vanaf 20 september 1944 werd het gebied tussen het Eemskanaal en het Damsterdiep door het inlaten van zeewater onder water gezet. Er werden op diverse plaatsen dijken doorgestoken door arbeiders van OT Organisation Todt. Op 28 september diende alle mannen tussen 15 en 60 jaar zich voor deze organisatie te melden voor het uitvoeren van graafwerkzaamheden en het opbreken van wegen. De bewoners van het gebied werden gesommeerd te

vertrekken naar hoger gelegen gebied. Op 7 oktober werd het gebied uitgebreid met een strook langs het zuiden van het Eemskanaal. In totaal kwam 10.000 hectare land blank te staan, waarvan 3000 in de gemeente Ten Boer. Tijdens de vorst veranderde het gebied in een grote ijsvlakte. Ten Boer kreeg na het opblazen van de brug door de Duitsers een drijvende noodbrug. Cafe Quatrebras op de hoek van de Rijksweg en de Gaykingastraat werd beschoten en brandde af. Canadezen marcheerden tijdens de bevrijding op de Stadsweg. Joodse Ten Boersters, zoals slager Meyer aan de Gaykingastraat, overleefden de oorlog niet. Zijn dochters wel; zij emigreerden naar de Verenigde Staten.

Onder burgemeester W.R. van der Meer werd het uitbreidingsplan na de bevrijding opgefrist en volgebouwd. Van der Meer was 10 jaar lang burgemeester, van 1947 tot 1957, en evenals veel van zijn voorgangers huisarts in Ten Boer. Stedenbouwkundig bureau Oom en Kuipers uit Groningen werd ingeschakeld om het plan uit 1938 te moderniseren en de toch wat krappe bouwblokken te veranderen in een bebouwbaar geheel. Zij waren het die de lijnen van de Triesenbergstraat, de Johan Feitostaat en de Schout de Boerstraat trokken, flink brede straten waar particulieren of bouwers een perceel konden kopen. De Bouwverordening stelde daarbij bepaalde regels, zoals een boom in de voortuin die door de gemeente onderhouden werd, en niet gekapt mocht worden. Op het nieuwe uitbreidingsplan is te zien hoe de ontwerpers probeerden een centrumplek in het dorp te maken, het plantsoen met muziekkoepeel aan de De Valckestraat, dat sindsdien vele inrichtingen heeft gekend. Ook zien we een sportveld op de plek van het huidige Koopmansplein. De Gaykingastraat is doorgetrokken en voorzien van bebouwing, de oude rand van het wierdedorp is afgemaakt met de Reddingiusstraat. Opvallend is tenslotte dat Oom en Kuipers een bescheiden plantsoenstrook projecteerden rond de kruising Johan Feitostaat-Reddingiusstraat, die ook is uitgevoerd en later is vervolgd met het Amaliapark.

- ↓ Vee op de Bovenrijgerweg, ca. 1966-1960. [GA]
- ↓↓ Noodwinkel van de Spar aan de Ticheldobben. 1966. [GA]

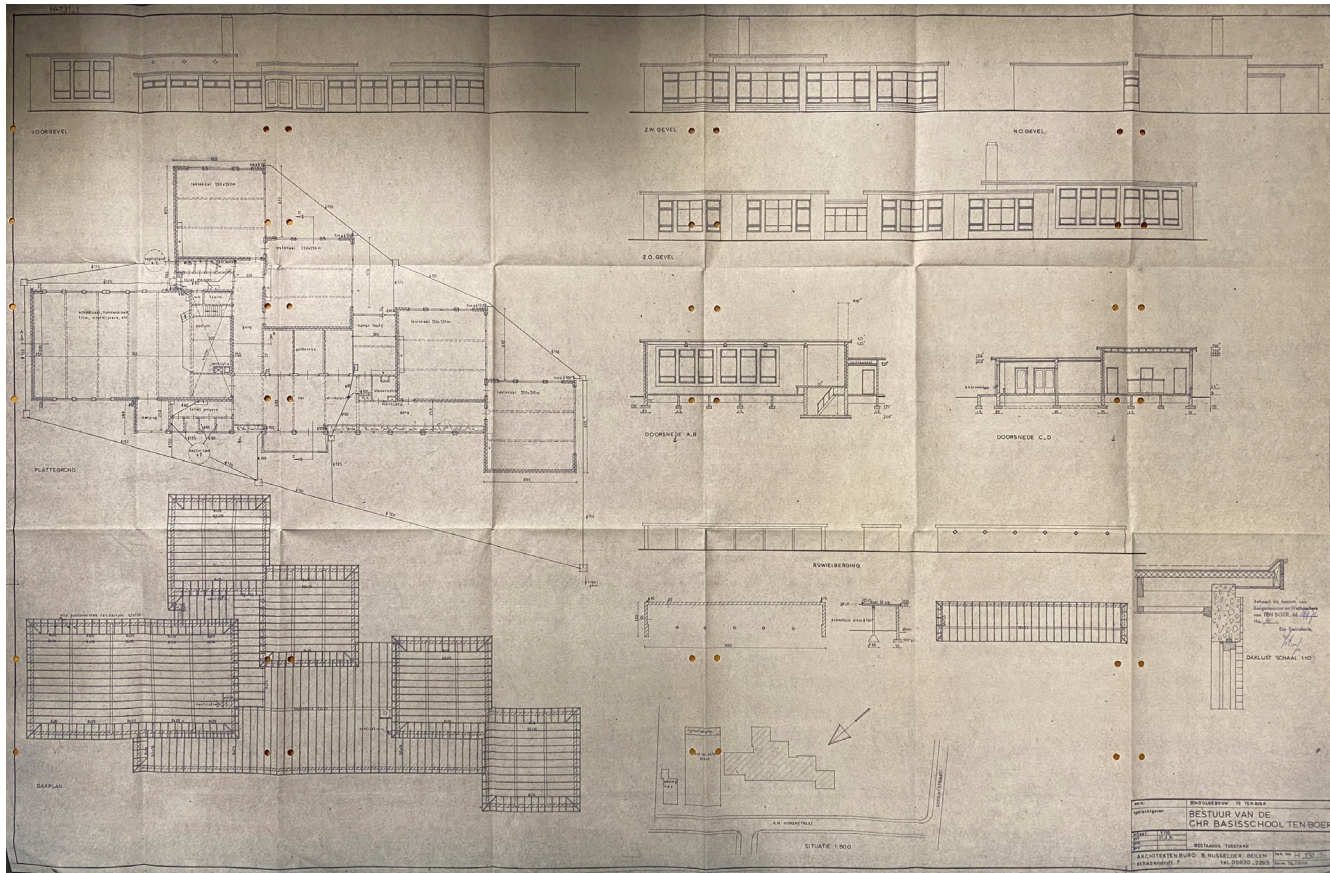
Op een prachtige luchtfoto uit 1955 is te zien dat Ten Boer aardig op weg is om een groot forensendorp te worden. De autobusdiensten, de verbeterde Rijksweg (door verbreding en bomenkap) hielpen hier sterk bij. Naast de boeren die hun zuivelafzet in de stad hadden, waren er de forensen bijgekomen die met hun kennis en vaardigheden op de stad gericht waren. Intussen werd er in 1956 een proefboring naar gas gedaan tussen Thesinge en Garmerwolde. De boor stopte net één kleilaag te vroeg; drie jaar later werd het Groninger gasveld in Slochteren ontdekt.

- ↓ Ten Boer vanuit de lucht, 1955. [GA]

↓ Bouwtekeningen van de school met de bijbel 'De Fontein' aan de Homanstraat, 1955. Architect H.E. Nienhuis. [GA]

↓ Het zwembad, geopend in 1966. [GA]

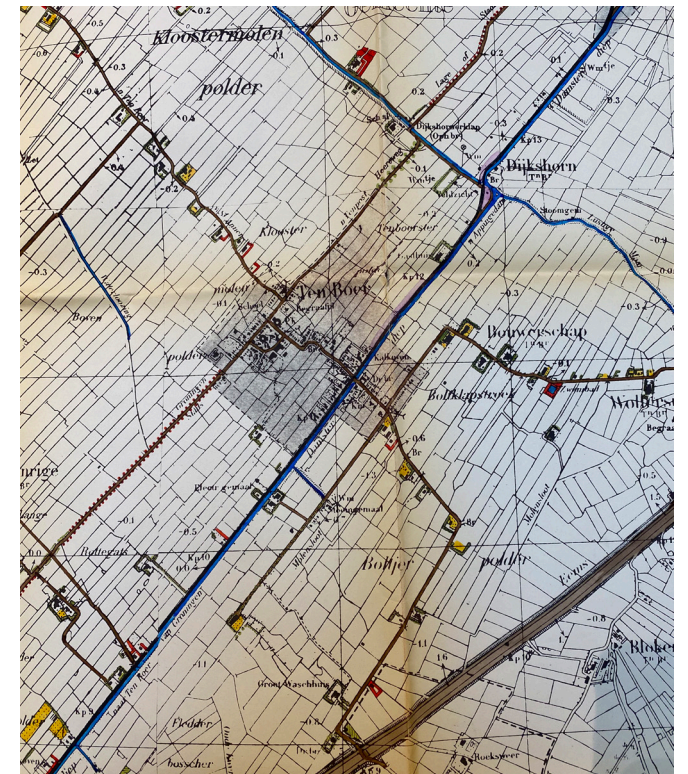
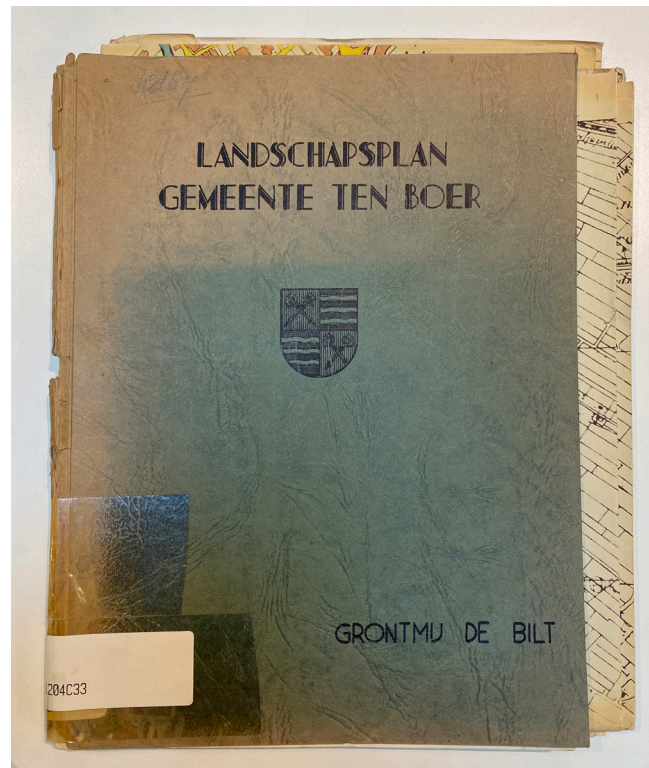
De geboorte van het groene raamwerk

Onder burgemeester Peter Molendijk (1957-1968) gaat er een andere wind waaien in Ten Boer, tenminste waar het het aanzien van het dorp betreft. Molendijk kwam uit Zaandam, waar hij assistent was geweest van burgemeester Wim Thomassen (die burgemeester van Rotterdam werd) en daarna werkzaam was geweest als directiesecretaris bij de dienst Gemeentewerken. Molendijk wist dus wat er te koop was op het vlak van moderne stads- en dorpsuitbreiding en die invloed zien we duidelijk terug in de wijken rond het Amaliapark. Molendijk had allerlei functies in het Groningse; zo was hij voorzitter van de Bond Heemschut in de provincie Groningen en lid van de Molencommissie van de Provincie Groningen. De uitbreidingsplannen die Molendijk met het College van B. en W. liet maken, vallen op door hun hoogwaardige verkaveling en ruimte voor een groen raamwerk en buitenruimte. Niet alleen de nieuwe wijken en de huizenbouw kreeg aandacht, maar ook de groenstructuur en het landschap van de boerenerven werd onderzocht. Vanuit het Staatsbosbeheer waren er namelijk subsidies voor dorps- en erfbeplanting, en de Grontmij stelde een 'Landschapsplan Gemeente Ten Boer' op waarin de boerenerven (zeker ook na de schade van de inundatie) nieuwe aanplant kregen, maar ook het dorp Ten Boer in feite als boerenerv werd gezien.

'Eeuwenlang heeft de Groninger boer strijd moeten voeren tegen natuurkrachten, die zijn met moeite verkregen bezit weer trachtten teniet te doen. Zijn boerderij, die als het ware uit de bodem is voortgekomen en vaak is opgetrokken uit bouwmaterialen van eigen bodem, ligt daar trots en statig omgroeid door beschuttende boomgroepen en struiken als een beschermde 'heerd' veelal op een verhoogd gedeelte van het land, ontstaan

↓ Landschapsplan van Grontmij, 1960. [GA]

door de uitgegraven grond uit de om de boerderij liggende gracht. Het zijn juist deze boerenerven met hun houtopstanden en enorme schuren, die een harmonische eenheid met het landschap vormen en aan dit Groninger land reliëf en plasticiteit geven. (...) Met een gordel van groen en geboomte dienen de dorpen eveneens een eenheid met het omliggende land te vormen.'

↓ Landschapsplan van Grontmij. De lichtroze vakken zijn gazonnen en plantsoenen. 1960. [GA]

Op de fraaie kaart die Grontmij maakte, zijn de nieuwe wijken van burgemeester Molendijk te zien. Hierop zien we hoe genereus het Amaliapark (de luchtfoto is uit 1971) en de groene ruimte rond de Vijverweide een nieuw groen hart van deze flank van het dorp vormen. Ook in de wijken zelf, rond de Wedmanstraat, Karspelstraat en Groene Zoom zijn fraaie verkavelingen gerealiseerd waarin moderne woningen in ruime groene ruimtes staan. Het interessante op de Landschapsplan-kaart van de Grontmij uit 1960 is dat hier in feite het groene raamwerk van Ten Boer, dat verdere uitbreiding in de 21e eeuw nodig heeft, wordt geboren. In roze (dat groene ruimte/bos voorstelt) zien we inderdaad dat het dorp flink is ingebed in groene aanleg, met o.a. aan de zuidwest kant een bos van 1,4 hectare. Later, in de jaren zeventig, zou het dorpsbos aan de zuidkant door Staatsbosbeheer worden aangeplant. Op de plankaart staan ook elementen die er nooit zijn gekomen, zoals een bungalowpark en een buitenkliniek voor kinderpsychiatrie. En ook de verkaveling van de Ommelanderwijk is heel anders geworden. Toch zien we het moderne Ten Boer hier voor 80% terug.

Een fraaie woonsfeer leveren ook de drie paden: Kruispad-Stafpad-Hamerpad, waar aan een informele doorsteek rustig gewoond kan worden. Er staan woningen in standaardtypes, o.a. gebouwd door Bouwfonds Nederlandse Gemeenten, naar ontwerp van architecten Emaar en Deelman uit Winsum (1961). Ook de inmiddels versterkte 24 ouderenwoningen (dat was in 1960 45+) aan de Hamplaats, ontworpen door architect K.G. Olsmeyer, krijgen in deze periode hun oplevering. De woningen aan de Hamplaats werden niet gebouwd door een woningcorporatie, maar zijn gebouwd voor de

particuliere woningmarkt en bestemd voor verkoop. Onder de fraaie verkavelingen ook het Herepad, grenzend aan de Stadsweg. Rijdend over de Stadsweg begint de dorpsbebouwing aan één zijde, zodat de woningen vrij zicht hebben over de akkers. Een toplocatie.

Trots liet de gemeente Ten Boer in 1963 een nieuwe Gemeentegids in moderne vormgeving verschijnen, met een voorwoord van burgemeester Molendijk. En het gereformeerde volksdeel kreeg een nieuwe kerk aan de Vijverweide, naar ontwerp van architect Thon Wildeboer.

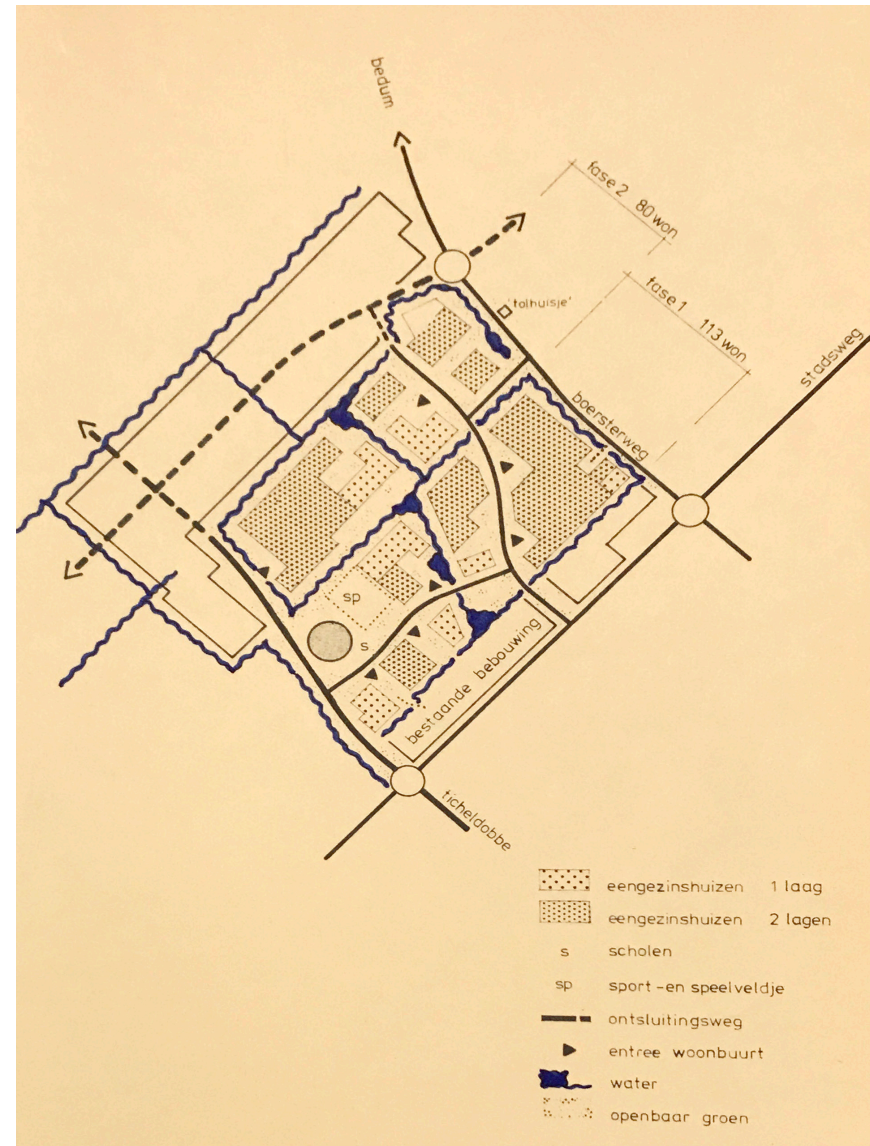
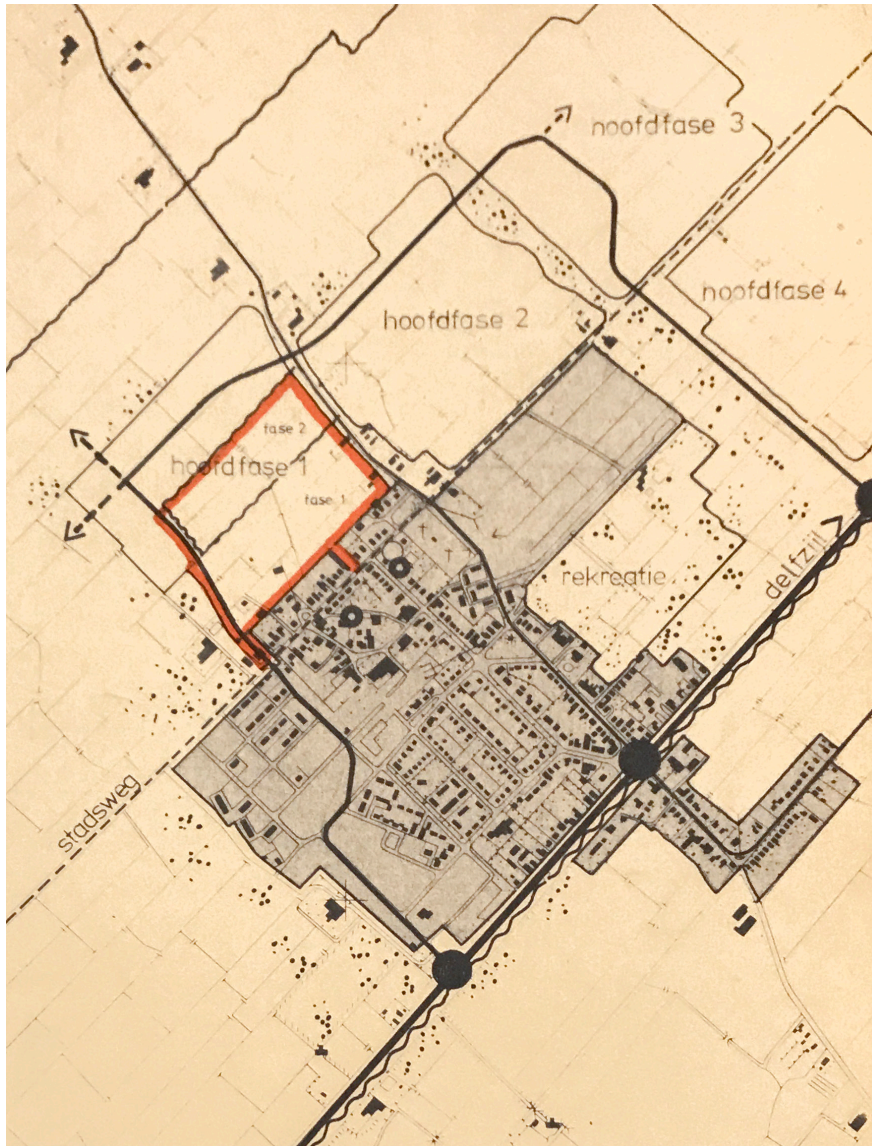

Stadsweg aan de rand van het dorp, rechts de huizen aan de Groene Zoom, M.A. Douma, 1970. [GA]

↓ Fasering van de uitbreidingswijken, met rechts het schema van de buurt Kloostermolen. 1971. [GA]

Steeds nieuwe wijken, een dorpsbos en woningbouw rond de kerk

Op de kaarten van de uitbreidingsplannen in de Groninger Archieven vinden we begin jaren zeventig de ambitieuze plannen voor een fasering van meerdere woongebieden. 'Ten Boer Kloostermolen' is de titel, en het springt voor een groot deel over de Stadsweg heen. Stap voor stap, kavel voor kavel, groeit het dorp. In deze jaren wordt ook het Ten Boersterbos aangelegd op het land van Swierenga/Kremer, inmiddels uitgebreid met een begraafpark. Een waardevolle toevoeging die geborgenheid en massa geeft in de open ruimte. Ook gaat de gemeente in de jaren tachtig met de dorpskern aan de slag. Hotel het Oude Raadhuis wordt gesloopt in 1989 en vervangen door woningbouw, met een wonderlijk poortje naar de oude kerk. De samenleving verandert: er komt een videotheek in het dorp, en dan al, begin jaren tachtig, speelt een gemeentelijke fusie, waarbij Ten Boer de voorkeur voor samenvoeging met Bedum uitspreekt. In 1992 volgt na de bouwhausse van Kloostermolen uitbreidingsplan Emmerwolde. De verkavelingen van Kloostermolen en Emmerwolde zijn, conform de tijd, veel minder hoogwaardig qua ontwerp dan die aan de zijde van het dorpsbos, uit de jaren '60. Toch wordt er prettig gewoond in vaak vrijstaande huizen. Een bekend Ten Boerster uit deze jaren was Jannie Arkema-de Blecourt (1927-2020), gewaardeerd lid van de Cultuurhistorische Vereniging Ten Boer, die heel veel betekend heeft voor de dorpsgeschiedenis. Ze woonde aan de Triezenbergstraat 1.

- ↓ Pompstertocht, 1996. [GA]
- ↙ Jannie Arkema-de Blecourt en haar woonhuis aan de Triezenbergstraat.
- ↓↓ Doorzicht in bebouwing aan de Stadsweg op de kerk.

← Ommelandstraat, ca. 1990. [GA]

Het uitbreidingsplan voor Emmerwolde, 1992. [GA]

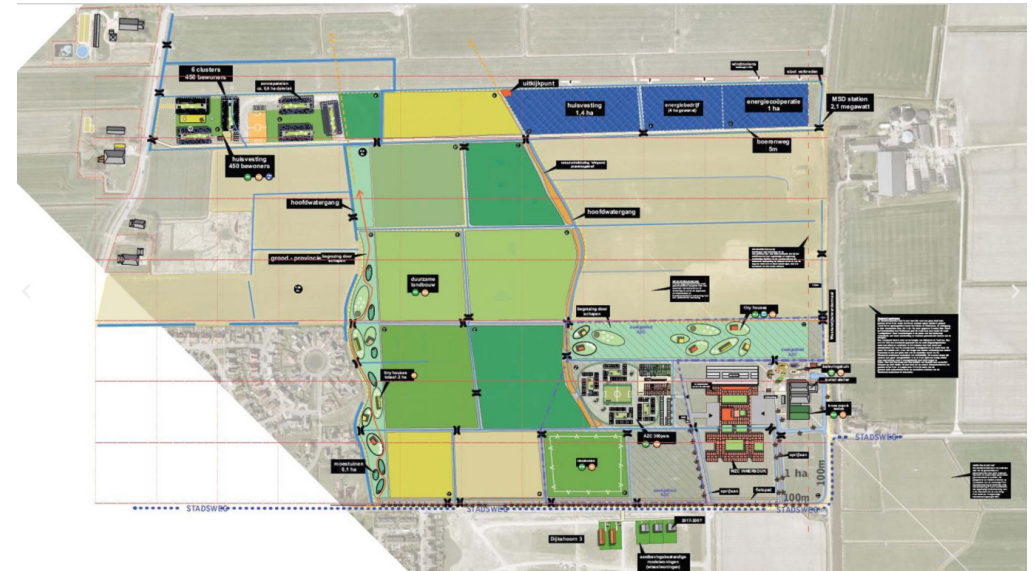
↓ Het winkelcentrum aan het Koopmansplein, opgeleverd in ca. 2009.
[Facebook]

De 21^e eeuw

'We hebben het Koopmansplein gemaakt, als nieuw centrum. Iedereen ging naar Bedum voor de boodschappen,' vertelt oud-burgemeester Rika Pot. Het grootschalige nieuwe centrum van Ten Boer werd ca. 2009 opgeleverd, het staat op de plek van een voormalig sportterrein. Voor de crisis was de gemeente Ten Boer voornemens de gefaseerde groei van de twintigste eeuw voort te zetten met een nieuw bouwveld naast Emmerwolde, tussen de dorpsgrens en de Wolddijk. Door de crisis ging de realisatie niet door. Het heeft Woldwijk opgeleverd, een coöperatie voor duurzame initiatieven aan de rand van Ten Boer, bij de Dijkhornsterklap. Op het terrein bevinden zich het tiny houseveld van Stichting Landjegoed en de Zelfoogsttuin en Wereldhuiskamer met onder andere een maandelijks eetcafé, en er zijn agrarische natuurbeheerders actief.

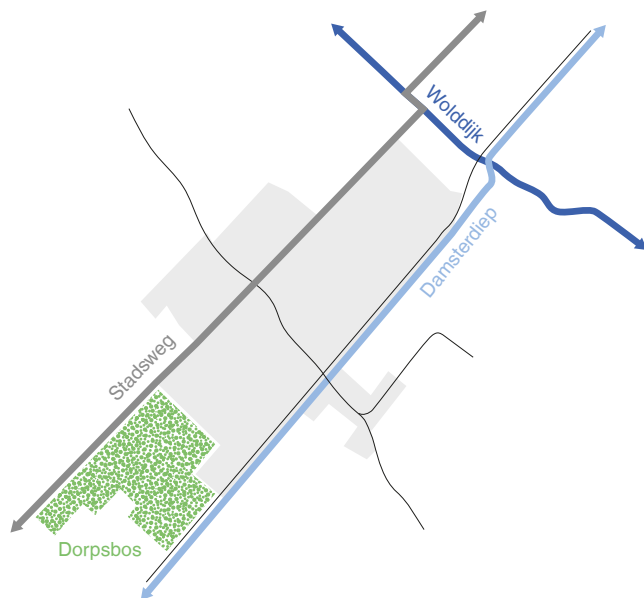
- ↓ Het voor de crisis aangekochte terrein ten noorden van Ten Boer. [daad.nl]
- ↙ Tiny houseveld van Woldwijk. [Groninger Gezinsbode]
- ↘ Oogsttuin van Woldwijk [woldwijk.nl]

Ruimtelijke analyse en cultuurhistorische waardering

Vier structuurdragers

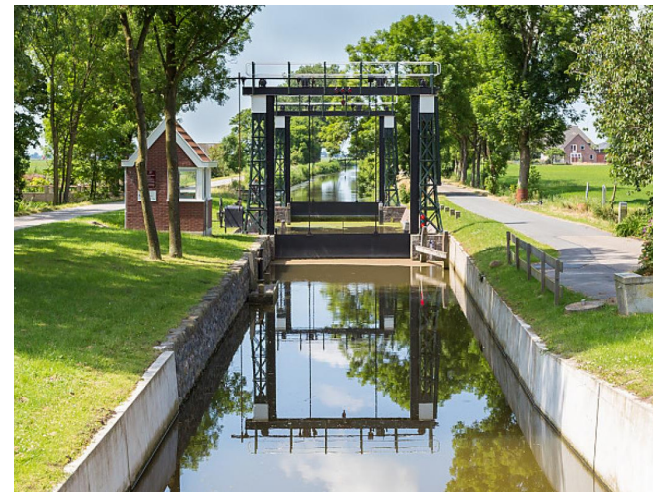

Ten Boer wordt omsloten door vier structuurdragers. Alle vier zijn ze van groot belang in de ontstaans- en ontwikkelgeschiedenis van het dorp. Samen vertellen ze het verhaal van Ten Boer: over de eerste ontginningen, het belang van het water, de boeren, de verbinding en relatie met de stad Groningen, scheepvaart, recreatie en de forensen. Het tiende-eeuwse Damsterdiep en de vroegmiddeleeuwse Wolddijk waren belangrijke ontginningsstructuren die het dorp en de omliggende landschap beschermden tegen wateroverlast. Het Damsterdiep werd tevens een belangrijke verbinding met Groningen en Delfzijl. Daar kwam in de vijftiende eeuw met de Stadsweg de route over land bij. De jongste structuurdrager is het Ten Boersterbos, 1,4 hectare groot aan de westgrens van het dorp.

↓ Damsterdiep
↓↓ Stadsweg

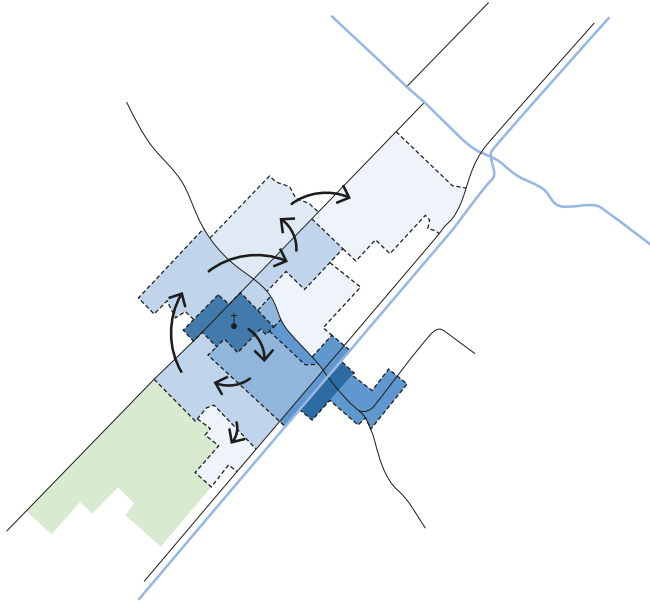

↓ Wolddijk
↓↓ Dorpsbos

Het binnenwerk: steeds een wijk erbij, gescheiden door hoofdstructuur

- ↙ De historische kern
- ↙↙ Groene Zoom
- ↓ Kloostermolen
- ↓↓ Emmerwolde

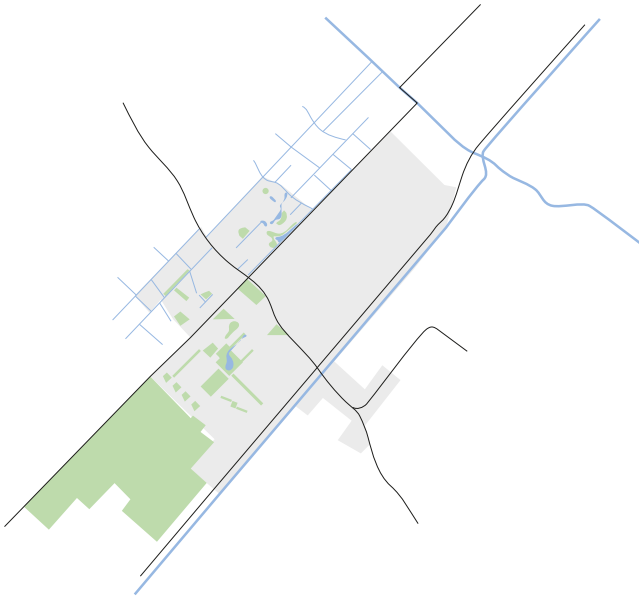
In de twintigste eeuw is Ten Boer in een aantal groeispurten uitgebreid. Vanuit de oude dorpskern werden steeds nieuwe bouwvelden aangelegd. Deze gefaseerde groei resulteerde in fijne woonbuurten, een sterke architectonische samenhang per buurt en een gevarieerde architectuur en (kwaliteit van) groenblauwe structuren in het geheel. Een aandachtspunt is de onderlinge verbinding tussen de buurten. Ze zijn aangesloten op de 'snelle' hoofdroutes, maar zijn vaak naar binnen gekeerd, met weinig doorgaande (wandel- en fiets)routes die de wijken aan elkaar rijgen.

Groenblauw raamwerk

- ↓ De wierde achter de kerk
- ↓↓ Zorgvuldig ontworpen groenstructuur van uitbreidingswijk ten zuidwesten van de kerk. Hier afgebeeld de Wedmanstraat

- ↓ In Kloostermolen zijn de oude poldersloten als singels en vijvers in de dorpsstructuur opgenomen.
- ↓↓ Links de rechthoekige groene velden aan de Ommelanderstraat, rechts de wierde-achtige centrale plekken

Alle wijken van Ten Boer zijn weids opgezet. Rondom de dorpskern met de groene wierde hebben de buurten ieder een andere, ontworpen netwerk van groene ruimtes en waterelementen, die tezamen het straatbeeld van Ten Boer groen en divers maken. De eerste uitbreidingsbuurt ten zuiden en westen van de wierde heeft een rijke structuur van kleinschalige gazons, grotere plantsoenen en parkjes, met verschillende boomsoorten en omgeven door woningen die op de groene ruimtes uitkijken. Het hart van de buurt is het Prinses Amaliapark met de grote vijver. In het wijkje Kloostermolen zijn de poldersloten opgenomen in de nieuwe dorpsstructuur als singel of verbreed tot vijver. In Emmervolde zijn drie nieuwe wierde-achtige plekken gemaakt met vijvers en parkbeplanting. In de schaakbordstructuur van de wijk rondom de Ommelanderstraat kijken de woningen uit op kaarsrechte

groenvlakken. Met de groenstructuur en waterlopen kunnen de buurten met elkaar verbonden worden. Zo ontstaat een netwerk van fijne plekken en routes voor fietsers en voetgangers.

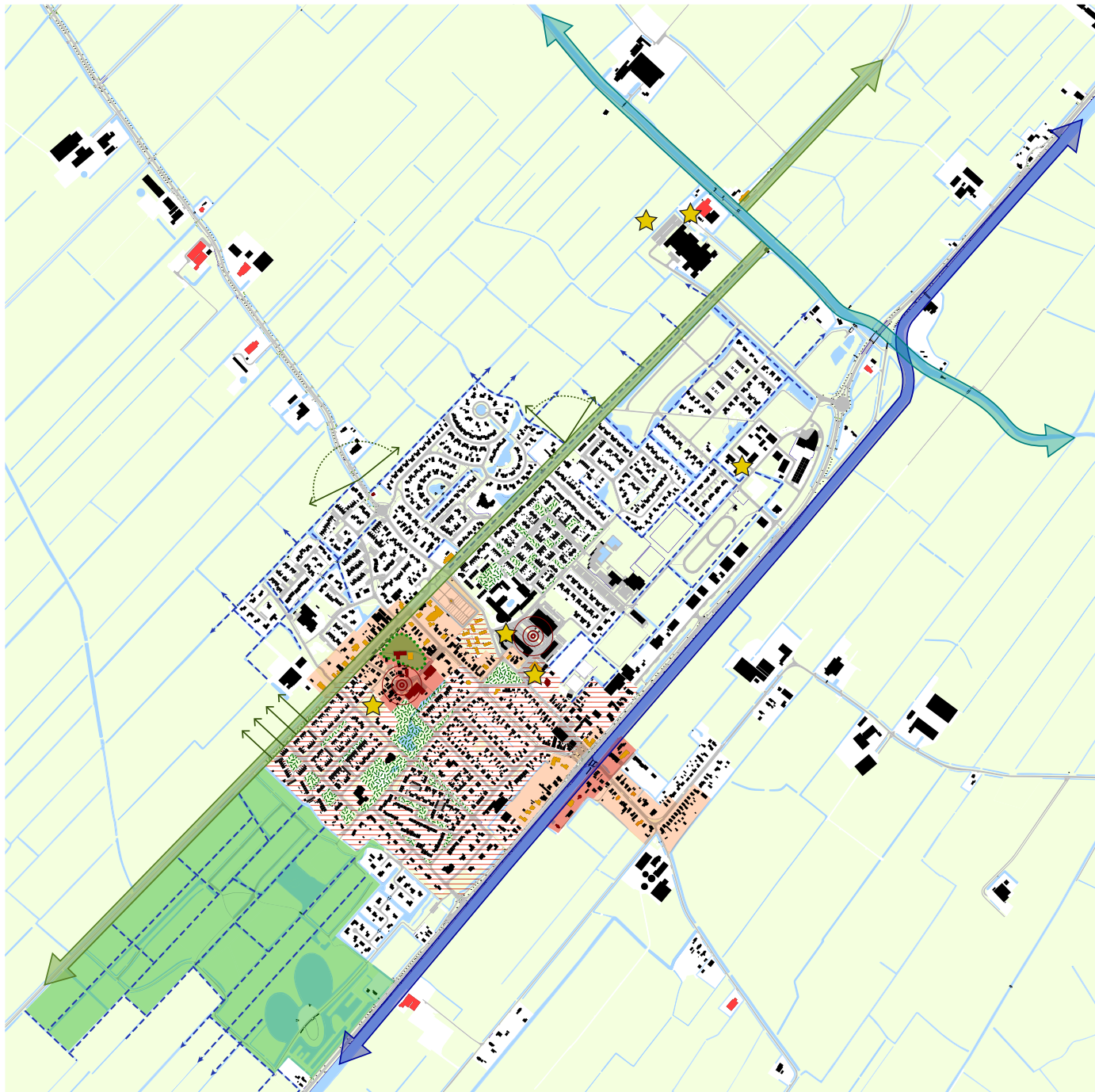
Mentaliteit en identiteit: nabuurschap en gradaties van vrijheidsgevoel

Ten Boer is echt een eigen dorp, met families die al generaties lang in het dorp wonen en 'mensen van buiten' die in Ten Boer een fijne woonplek, rust, gemeenschap en ruimte hebben gevonden. De bevolking en het woningenbestand zijn een mix van levensopvattingen, beheervormen en gradaties van vrijheidsgevoel. De bewoners van Woldwijk zijn een interessante toevoeging, met een herinterpretatie van het 'oude' nabuurschap, nieuwe woonvormen en een grote mate van ondernemendheid.

- ↙↙ Verklede mensen voor het gemeentehuis van Ten Boer tijdens een jubileumfeest, 1923. [GA]
- ↙ Kinderen op een steiger aan het Damsterdiep net ten noorden van Ten Boer, 1940. [GA]
- ↓ Weggeefwinkel van WIJ-Ten Boer
- ↓↓ Woldwijk

Basiskaart

- Groen
- Water
- Private buitenruimte
- Wegen
- Bebouwing

WAARDERING

Vier structuurdragers

- Wolddijk
- Stadsweg
- Damsterdiep
- Ten Boersterbos

Dorpsstructuren

- Historische kernen Ten Boer en Boltweg
- Vooroorlogse uitbreidingen
- Naoorlogse uitbreidingswijken (1945-1975)
- De twee centra van Ten Boer: historische dorpskern en nieuwe dorpsplein

Groenblauw raamwerk

- Ten Boersterbos
- Wierde
- Generieuze groenstructuur naoorlogse wijken, met plantsoenen en Prinses Amaliapark
- Historische polderstructuur, opgenomen in netwerk van singels en vijvers
- Zichtrelatie met omliggende, open landschap (vanaf openbare ruimte)

Bebouwing

- Rijksmonument
- Beeldbepalend
- Karakteristiek

Maatschappelijk

- Maatschappelijk waardevolle functies

Cultuurhistorische waardering

Immateriële waarden: Wat maakt de Ten Boerse gemeenschap eigen?

- Ten Boer is historisch gezien een eigen, op zichzelf staand dorp in de invloedssfeer van Groningen (dat groter is geworden met de komst van de forensen), maar nadrukkelijk geen buitenwijk van de stad.
- Historisch gezien is Ten Boer sterk verzuild in bevolkingsgroepen, wat nog steeds weerklinkt. Tegelijkertijd geldt: leven en laten leven, zonder oordeel.
- Kenmerkend voor Ten Boer is de grote organiserende kracht van het dorp, met vele stichtingen, clubs en dorpsactiviteiten. Er is veel burgerkracht en 'help je naaste'. Op de waarderingskaart zijn met sterretjes een aantal maatschappelijk waardevolle plekken en instanties aangegeven, uiteraard zijn er meer.
- In Ten Boer is er oog voor de dorpsstructuur en historie, ook al is het moeilijk om nieuwe leden te werven voor de historische vereniging.

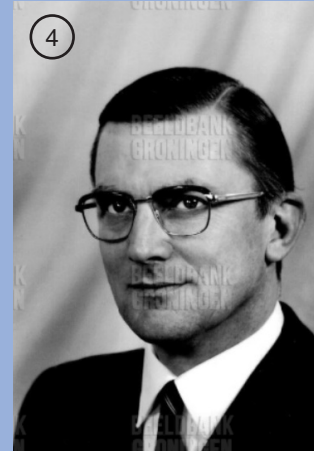
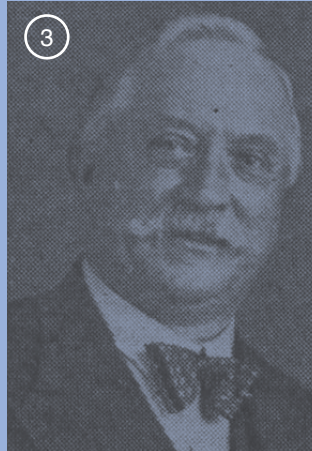
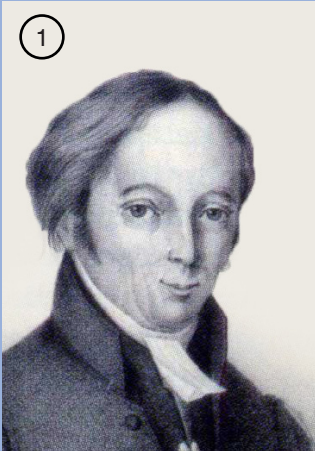
Landschappelijke en stedenbouwkundige waarden

- De vier structuurdragers, ieder met een andere betekenis en functie in het huidige dorp: het Damsterdiep, de Wolddijk, de Stadsweg en het dorpsbos;
- De historische gelaagdheid van het dorp, met van binnen naar buiten jongere woonbuurten, ieder kleinschalig van opzet en met een eigen karakter.
- De informele dorpsstructuur van de historische kern, met de wierde en kerk in het hart en de individuele woonhuizen en boerderijen eromheen.
- De negentiende-eeuwse uitbreidingen langs de hoofdaders van het dorp (Gaykingastraat, Damsterdiep en Stadsweg).
- De zorgvuldig ontworpen, gevarieerde, fijnmazige en groenrijke opzet van de vroeg-naoorlogse uitbreidingsbuurten ten zuidwesten en direct ten oosten van de dorpskern.
- De wijze waarop de oude verkavelingsstructuur in de latere uitbreidingswijken is opgenomen als singels en vijvers.
- Het zicht op het open landschap vanaf de dorpsranden.
- Het groenblauwe raamwerk van Ten Boer, bestaande uit de wierde, de genereuze groenstructuur van de naoorlogse wijken, het Prinses Amaliapark, en het dorpsbos.

Architectonische waarden

Op de waarderingskaart zijn de monumentale, beeldbepalende en karakteristieke panden aangegeven. Deze categorieën hebben herijking nodig, maar dat valt niet binnen de scope van dit onderzoek (zie aanbevelingen). Belangrijke architectonische kenmerken van Ten Boer zijn: dorps architectuur, relatief kleinschalige bebouwing (grote volumes zijn sterk geleed), een divers kappenlandschap, oriëntatie van de huizen op de hoofdroutes en op woonefachtige plantsoenen, een historisch gelaagd bebouwingsbestand (te zien aan de gevarieerde ornamentiek) en 'zachte' materialen: bakstenen en pannen, verrijkt met natuurstenen details, stucwerk en hout.

Inspiratie uit Ten Boer

1. Hendrick de Cock

Wees je bewust van de christelijke invloeden in Ten Boer: naastenliefde en naoberschap.

2. Schoolmeester Hendrik Wester

Heb oog voor ieders talent en manier van kennis opdoen

3. De Ploegschilder en notaris Jan Koster

Heb aandacht voor de schoonheid en kansen van het landschap en voor cultuur in het algemeen. Ondersteun initiatieven genereus.

4. Burgemeester Wim Molendijk

Zorg voor sublieme, hoogkwalitatieve stedenbouwkundige en landschapsarchitectonische ontwerpen zodat je vestigingsklimaat aantrekkelijk blijft.

5. Eilina Huizenga-Onnekes

Gebruik de kracht van verhalen voor de toekomst van Ten Boer.

6. Jannie Arkema-de Blecourt

Wees trots en zelfstandig met oog voor je eigen dorps-DNA.

7. Coöperatie Woldwijk

Geef ruimte aan nieuwe samenlevingsvormen als aanvulling op de bestaande wijken.

De twaalf van Ten Boer

Aanbevelingen

1. Definieer het DNA van Ten Boer;
2. Benut de positie van Ten Boer als pleisterplaats op het kruispunt van de vier structuurdragers;
3. Werk aan een groenblauw raamwerk;
4. Maak dit groenblauwe netwerk tot de verbindende structuur, met de belangrijke openbare plekken;
5. Herintroduceer romantiek;
6. Verzacht de inrichting van een aantal openbare ruimtes in het dorp;
7. Zet vrijkomend maatschappelijk vastgoed in om nieuwe energie te geven aan de wijk;
8. Herijk de aanwijzing van gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden;
9. Gebruik de aanwezige bewonerskracht;
10. Stimuleer als gemeente de oprichting van wooncorporaties;
11. Bouw voort op de samenhang van zorgvuldig ontworpen rood-groene ensembles;
12. Stel een meerjarenplan op: alle interventies vragen om gemeentelijke slagkracht.

1. Definieer het DNA van Ten Boer

Gebruik dit en andere onderzoeken om voor Ten Boer een eigen DNA op te stellen. Wat maakt het dorp anders dan Woltersum, Ten Post, maar ook Meerstad, Glimmen of Haren? Het profiel helpt je kiezen voor de juiste koers.

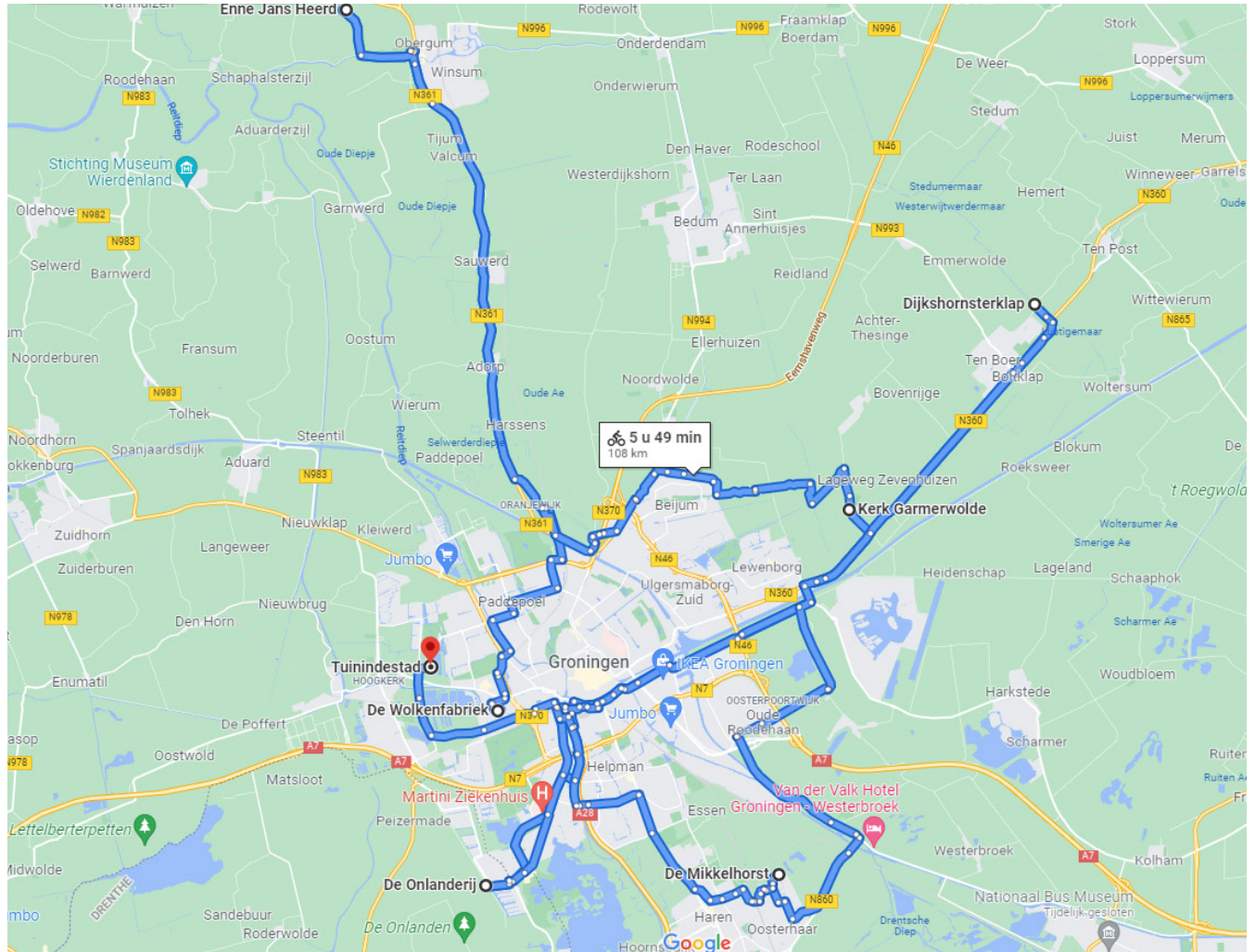
↓ Moestuinen op de wierde, met op de achtergrond de kerk. [Roelke Nienhuis via Twitter]

2. Benut de positie van Ten Boer als pleisterplaats op het kruispunt van de vier structuurdragers.

De vier structuurdragers aan de flanken van Ten Boer vertellen alle vier een verhaal. Die verhalen kun je verbinden en sterker maken. De Wolddijk: water en boeren, de Stadsweg: de verbinding met de stad, handel en herbergen, het Damsterdiep: scheepvaart en varen en het dorpsbos: recreatie en beschutting.

De stedeling en dorpsbewoner snakken naar de ruimte, verre zichten, de natuur, het ritme en de tijdloosheid van het buitengebied. De kans om Ten Boer aan te haken aan het netwerk van pleisterplaatsen in de omgeving van de stad Groningen ligt voor het oprapen. Boerderij de Pending bij de Dijkshornsterklap, aan de rand van het dorp, langs de cultuurhistorische drager de Wolddijk en nabij de creativiteit van wooncoöperatie Woldwijk zou een geweldige locatie zijn.

Referentie: Polderpad en stadsboerderijen bij Rotterdam

Het Polderpad is een fiets- en wandelroute en loopt van de Schie naar de Rotte door het groene gebied ten noorden van Rotterdam. Te midden van een druk en verstedelijkt gebied vormt dit pad een toegankelijke ontsnapping uit de stad. In overleg met de boeren is een simpel betonpad door de weilanden gelegd. Langs de route liggen belevenisboerderijen, boerderijwinkels, struipaden en familierestaurants.

De linker foto is Hoeve Ackerdijk aan de Delftsche Schie, een biologisch melkveebedrijf dat stad en land wil verbinden, met onder andere een kinderdagverblijf, inzet van hulpboeren en verkoop van eigen producten.

Belevenisboerderij Schieveen, te zien op de rechter foto, ligt net buiten Rotterdam op de route van het Polderpad en omvat onder andere een informatiepunt van Natuurmonumenten, een lunchroom, een kaasmakerij, een kinderboerderij, een natuurspeeltuin en een bloemen- en moestuin. Ontworpen door Daan Bakker van DaF architecten, de boerderij is geheel met vrijwilligers getransformeerd onder leiding van de architect tegen een laag budget.

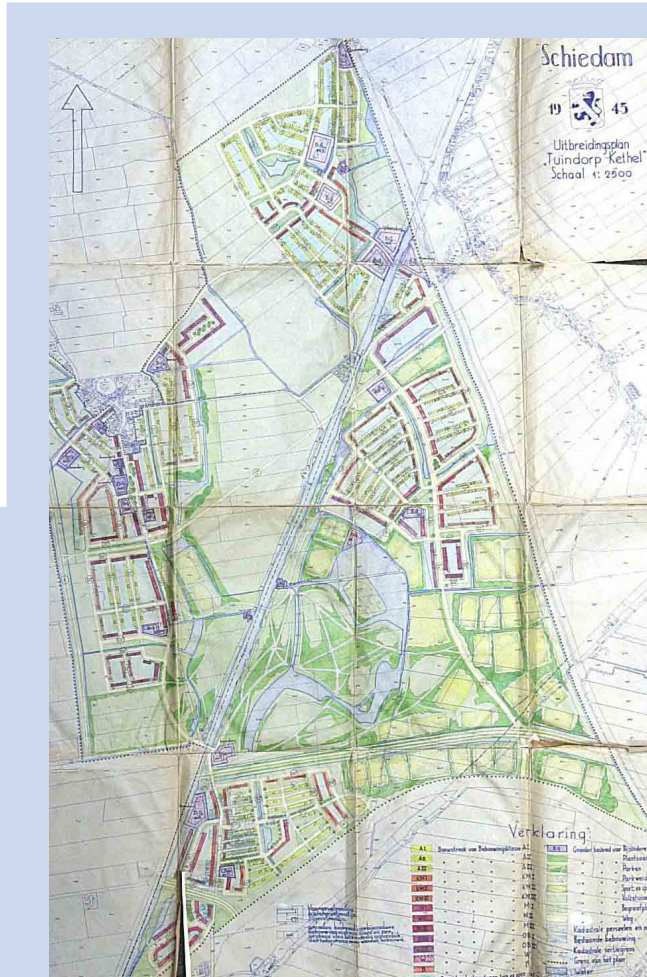

3. Werk aan een groenblauw raamwerk

Bouw het groenblauwe netwerk van de wierde, de westelijke uitbreidingswijk en het bos verder uit. Zorg dat de groenstructuur het hele dorp omspant en creëer een doorgaande groene route. Soms gaat het slechts om een kleine extra verbinding of doorsteek. Gebruik bij nieuwe elementen het bestaande palet van hagen, gazons en fruitbomen.

Referentie: groenstructuur van Kethel in Schiedam

In 1941 werd Kethel, een klein dorp omgeven door polders, geannexeerd door Schiedam. Bij de naoorlogse uitbreidingen zijn delen van de omliggende polder en brede groenlinten langs oude routes behouden. Het groene casco creëert ruimte tussen de uitbreidingswijken, fungeert als aangename wandel- en fietsroute voor bewoners en verzacht de overgang tussen stad en natuur.

4. Koppel openbare plekken aan dit groenblauwe raamwerk

Zet het groenblauwe raamwerk in als verbindende structuur tussen de wijken van Ten Boer en programmeer daaraan fijne plekken, zoals de al bestaande Zelfoogsttuin, het dorpsbos, Woldwijk, het H. Westerplein en het Amaliapark, speeltuinen, terrassen en plekken waar vrijwilligers en jongeren een rol hebben. Vergroen bestaande plekken, zoals het Koopmansplein. Denk ook aan verschillende doelgroepen en leeftijden uit en van buiten Ten Boer (zoals de Bosbrouwerij op de volgende pagina).

- ↙ Moestuinen aan de Ticheldobben in het historische hart van Ten Boer.
- ↓ Kinderactiviteiten bij de tiny houses van Woldwijk in de zomer van 2021. [woldwijk.nl]
- ↘ Koppel bestaande plekken aan het groenblauwe netwerk door ze te vergroenen.
- ↘ Prinses Amaliapark

Referentie: House of Birds, bierbrouwerij in het Diemberbos

Een pleisterplaats hoeft niet alleen jonge gezinnen en gepensioneerden aan te trekken. In het Diemberbos, een half uur fietsen vanaf Amsterdam-Centraal, ligt de 'brewpub' House of Birds. Staatsbosbeheer is de eigenaar. Naast een brouwerij en café met groot terras worden er ook ruimtes verhuurd en verschillende activiteiten georganiseerd. Het centrale thema: 'mix van natuur, kwaliteitsproducten en een positieve sfeer'.

5. Herintroduceer romantiek

Ten Boer heeft in aanvulling op het Koopmansplein kansen voor meer 'romantiek'. In de oude dorpskern is veel gesloopt, de Schipsloot is gedempt en negentiende-eeuwse huizen zijn vervangen door nieuwere bouw. De inrichting en bestrating van de buitenruimte is op sommige plekken sleets of overheersend.

- ↓ Rijksweg 69 vanaf de overkant van het Damsterdiep.
- ↓↓ Bruggetje over de Schipsloot.

- ↓ Rijksweg 69 vanaf de weg.
- ↓↓ De Schipsloot is gedempt en vervangen door de Gaykingastraat.

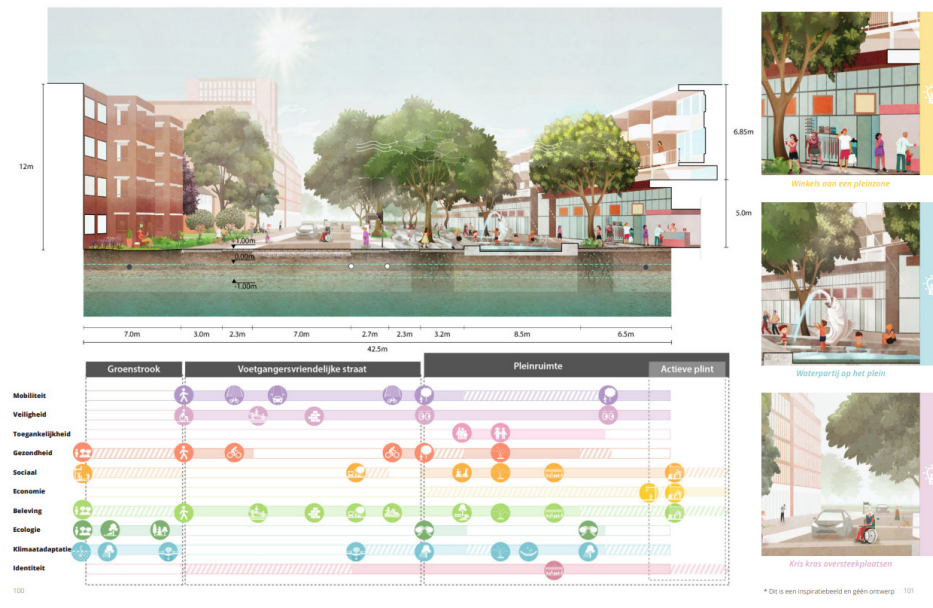
6. Verzacht de inrichting van een aantal openbare ruimtes in het dorp

Werk aan de herinrichting van de verharde openbare ruimtes in het dorp, die nu 'wegwaaien' en gedomineerd worden door asfalt, parkeren en richtingloosheid. Ontwerp vanuit de verschillende sferen: de aanrijdroutes, het dorpshart, het nieuwe centrum, wijkontsluitingswegen, buurtstraten, buurtpleinen, paden, etc.

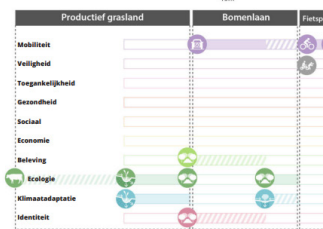
Referentie: 'Nieuwe ruimte - ontwerpleidraad leefkwaliteit openbare ruimte', Felixx

Voor de stad Groningen heeft Felixx de openbare ruimte onderverdeeld in verschillende typologieën - aanrijdroutes, buurtstraten, woonstraten, plekken met leefkwaliteit voorop, binnenstadsranden, etc. - en per typologie de ontwerputgangspunten gegeven voor verschillende thema's, zoals gezondheid, ecologie, klimaatadaptatie en identiteit. Sferbeelden geven impressies van de geleidelijke verandering. Het rapport gaat ook over straten buiten de bebouwde kom, ook de Gaykingastraat wordt genoemd.

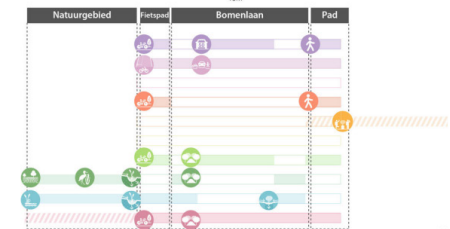
PLEK MET LEEFKWALITEIT VOOROP INSPIRATIEBEELD STRAKS

BUITEN DE BEBOUWDE KOM HUIDIGE SITUATIE

BUITEN DE BEBOUWDE KOM INSPIRATIEBEELD LATER

7. Zet vrijkomend maatschappelijk vastgoed in om nieuwe energie te geven aan de wijk

Zoek naar 'beste plan voor de wijk'-oplossingen voor vrijkomend maatschappelijk vastgoed. Hoe kunnen deze gebouwen en schoolpleinen het dorp nieuwe energie en betekenis geven? Maak ze onderdeel van het groenblauwe raamwerk en stuur met je gemeentebesit op nieuwe vitaliteit en functies die wellicht zelf niet zo gauw oppoppen.

8. Herijk de aanwijzing van gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden

- ↙ Woningen aan Burgmeester Triezenbergstraat. [GA - cultuurhistorische vereniging Ten Boer]
- ↙ Het bankkantoor aan de Burgmeester Triezenbergstraat 30, uit 1984. [GA - cultuurhistorische vereniging Ten Boer]
- ↓ Woningbouw aan het Kruispad. [GA - cultuurhistorische vereniging Ten Boer]

Ten Boer is een historisch gelaagd dorp, waar ook na de oorlog met zorg aan is ontworpen. Ook naoorlogse objecten zijn interessante, karakteristieke panden worden aangewezen. Denk aan de mooi verzorgde architectuur van de woningen en het bankkantoor aan de Triezenbergstraat en de woningbouw aan het Kruispad.

9. Gebruik de aanwezige bewonerskracht

Wooncoöperatie 132co en ondersteuners bij het aanleggen van de collectieve moestuin van Woldwijk in maart 2017. [woldwijk.nl]

Gebruik mede de aanwezige bewonerskracht en de bereidheid om het dorp te helpen om nieuwe initiatieven vleugels te geven. Maak slimme combinaties: postpakketjes ophalen kan ook bij de bibliotheek.

Stimuleer als gemeente de mogelijkheid in de Woningwet 2015 voor het oprichten van Wooncorporaties, waarin mensen met middeninkomens samenleven in hofjes of complexen. Stel als gemeente de grond goedkoop beschikbaar en verbind voorwaarden aan de bewoning, bijvoorbeeld over menging van leeftijden en culturen. Zo komt de meerwaarde bij de gemeenschap terecht in plaats van bij de projectontwikkelaars. Amsterdam heeft een fonds ingesteld dat leningen verstrekt waarmee bouwprojecten mogelijk worden. Het overbrugt het financieringstekort van wooncoöperaties, waarna de bewoners de lening via de huur terugbetalen.

De wooncoöperatie: 'Een uitkomst voor de middengroep die in de huizen crisis tussen wal en schip is beland'

Woonalternatief Een betaalbare huur- of koopwoning is nauwelijks te vinden. 'Ervaringsdeskundigen' Arie Lengkeek en Peter Kuenzli zien een uitweg: coöperatief wonen. Hun boek beschrijft wat deze woonvorm Nederland kan bieden.

Max van Geuns · 13 januari 2022 · Leestijd 4 minuten

Referentie: CPO in EVA-Lanxmeer

In de experimentele, duurzaamheidsgerichte woonwijk EVA-Lanxmeer (EVA staat voor ecologisch centrum voor Educatie, Voorlichting en Advies) delen de 45-plussers van CPO-project en woongroep Het Kwartel gemeenschappelijke voorzieningen, zoals een werkplaats, een groot terras, een wasserette, een logeeraffartment en een tuin. Alle bewoners van EVA-Lanxmeer zijn lid van de Bewonersvereniging die zich inzet op het gebied van collectiviteit, ecologie en nieuwe woonconcepten.

Referentie: ecologische CPO Boschveld

Ook het buurtje Boschveld in Den Bosch is ontstaan als CPO. Op de oude locatie van de afvalstoffendienst zijn nu 23 eengezinswoningen gegroepeerd rondom een centrale tuin, met gedeelde kas, wadi en picknickterrein. Het complex is grotendeels zelfvoorzienend, zonder rioolaansluiting, met zeer goed geïsoleerde gevels en daken, zonnecellen en warmtewisselaars. Het project kwam tot stand in samenwerking met de gemeente, de provincie en verschillende stichtingen en commerciële partijen.

11. Bouw voort op de samenhang van zorgvuldig ontworpen rood-groene ensembles

Stel uitgangspunten op voor nieuwe bebouwing en buurten, zodat de inrichting van de openbare ruimte en het bebouwingsbeeld een sterk beeld met een eigen karakter vormen. Denk na over regels vanuit de samenhang van zorgvuldig ontworpen, rood-groene ensembles, zoals de bebouwing en plantsoenen aan de Wedmanstraat. Voorkom in de bestaande wijken de verrommeling van het straatbeeld met regels voor uitbouwen, erfafscheidingen en ingrijpende gevelveranderingen.

12. Stel een meerjarenplan op: alle interventies vragen om gemeentelijke slagkracht

Alle interventies - de vier structuurdragers, het groenblauwe raamwerk, de vergroening en verzachting van de openbare ruimte, het slim inzetten van vrijkomend maatschappelijk vastgoed en bewonerskracht, het aanwijzen van naoorlogse monumenten en karakteristieke panden en het faciliteren van wooncoöperaties - zijn bij uitstek gemeentelijke taken met gemeentelijke slagkracht. Stel meerjarenprogramma's op voor deze plannen, vanuit een overkoepelende visie en met zowel sociaal-maatschappelijke als ecologische en ruimtelijke uitgangspunten.

Paletkaart Ten Boer

Randen

vier structuurdragers

Binnenwerk

groenblauw raamwerk
te verbeteren
groene verbindingen

Ten Boersterbos

Stadsweg

Wolddijk

Damsterdiep

groene raamwerk inzetten om
samenhang en verbinding
tussen wijken te verbeteren

verbeteren benaderbaarheid
van wierde

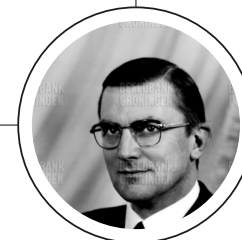
Hendrick de Cock
Wees je bewust van de
christelijke invloeden:
naasteliefde en naoberschap

Jan Koster
Ondersteun initiatieven in
kunst en cultuur genereus.

Eilina Huizenga-Onnekes
Gebruik de kracht van
verhalen voor de toekomst

Wim Molendijk
Zorg voor sublieme openbare
ruimte zodat je vestigingsklimaat
aantrekkelijk blijft

Hendrik Wester
Heb oog voor ieders talent en
manier van kennis opdoen

Jannie Arkema-de Blecourt
Wees trots en zelfstandig met
oog voor je eigen dorps-DNA

Cooperatie Woldwijk
Geef ruimte aan nieuwe
samenlevingsvormen

Inspiratie uit Ten Boer

De Twaalf van Ten Boer

1. Definieer het DNA van Ten Boer;
2. Benut de positie van Ten Boer als pleisterplaats op het kruispunt van de vier structuurdragers;
3. Werk aan een groenblauw raamwerk;
4. Maak dit groenblauwe netwerk tot de verbindende structuur, met de belangrijke openbare plekken;
5. Herintroduceer romantiek;
6. Verzacht de inrichting van een aantal openbare ruimtes in het dorp;
7. Zet vrijkomend maatschappelijk vastgoed in om nieuwe energie te geven aan de wijk;
8. Herijk de aanwijzing van gemeentelijke monumenten en karakteristieke panden;
9. Gebruik de aanwezige bewonerskracht;
10. Stimuleer als gemeente de oprichting van wooncorporaties;
11. Bouw voort op de samenhang van zorgvuldig ontworpen rood-groene ensembles;
12. Stel een meerjarenplan op: alle interventies vragen om gemeentelijke slagkracht.

Noten en literatuur

Afkortingen

GA	Groninger Archieven
GM	Groninger Museum
NA	Nationaal Archief
RM	Rijksmuseum Amsterdam
RMO	Rijksmuseum van Oudheden, Leiden
WUR	Wageningen University & Research

Geraadpleegde archieven

Nationaal Archief (foto's oorlog)

Wageningen University (Landschapsplan 1960)

Groninger Archieven en Beeldbank Groninger Archieven:

- 2990. Gemeentebestuur Ten Boer (3), 1935 - 1989 (uitbreidingsplannen)
- 1099. Gedeputeerde Staten van Groningen, 1814 - 1942
- 925. Rederijkerskamer 'Vriendenkring' te Ten Boer, 1888 - 1973, 1996
- 2049. Landbouwvereniging Ten Boer en omstreken, 1874 - 1991 (1994)
- 2499. Verzameling boerenerven in Groningen, 1845 - 2009
- 418. Nabergilden, 1668 - 1940
- 518. Familie Gockinga

Literatuur

A. Adema, Afscheidspreek over Handelingen 20:32a :

gehouden door Ds. A. Adema op Zondag 8 December 1946 in de Gereformeerde Kerk van Ten Boer (Gr.) bij zijn vertrek naar Hoozevee (1946)

D. Andriol; I.M. Arkema; J.A. Arkema-de Blécourt, 225 jaar openbaar onderwijs Ten Boer, [1772-1997] (1997)

H. Bekenkamp, Kloosterkerk Ten Boer (1980)

G.K. Bolhuis, Ten Boer in oude ansichten : waarin afbeeldingen van Ten Boer, Lellens, Ten Post, Sint-

Annen, Thesinge en Woltersum (1974)

H. Van den Brink, Dienst Landelijk Gebied, Ontwerpplan Landinrichting op vrijwillige basis Bedum-Ten Boer : In ontwerp vastgesteld door de landinrichtingscommissie op 25 juni 1999

100 jaar Christelijk Onderwijs in Ten Boer : School met de Bijbel (1983)

H. Feenstra, M. Hillenga, O. Doornbos, (red.), Ten Boer : één gemeente, negen dorpen (2001)

Gids voor Ten Boer (1963)

E.J. Hefting, Kloosterkerk Ten Boer (1986)

J.R. van der Hoek en H. van der Kleij, Inundatie 1944-1945 in woord en beeld. Overstroming in de gemeenten Delfzijl, Appingedam, Loppersum, Ten Boer en Slochteren (1985)

H. Huussen, 'Joden in Noord-Oost Groningen : de joodse gemeenschappen in Appingedam, Bierum, Delfzijl, Kantens, Loppersum, Middelstum, Stedum, Ten Boer, Termunten, Uithuizen, Uithuizermeeden, Usquert , 't Zandt en omliggende dorpen', in: Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden. - 97 (1982), p. 242-243

O. Knottnerus, Fivelboezem. De erfenis van een verdwenen rivier (2009)

D. Kuil, Kroniek van Ten Boer, 1981-1990

W. A. Ligtendag, De wolden en het water. De landschaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot ca. 1870 (1994)

P.J. Meertens, Nederlandse Volkskarakters, (1938)

T. Van der Meulen, 'Ten Boer : ontwikkeling van een woldgebied', in: Vriendenbulletin Stichting Vrienden van de Stad Groningen. - 33 (2018), nr: 93, p. 8-11

H.T.J. Miedema, De naam van de Boltjerpolder bij Ten Boer,

in: Groningse volksalmanak. - (1965/66), p. 72-79

R. Pastoor, Rijksmonumenten in de gemeente Ten Boer : monumenten in Garmerwolde, Lellens, Sint Annen, Ten Boer, Ten Post, Thesinge, Winneweer, Wittewierum en Woltersum (2006)

P. Pastoor, Boerderijen Gemeente Ten Boer en Overschild 1595-2005, 2006

L.J. Rogier, Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw (1947) G. N. Schutter, Feestrede ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van de landbouwvereniging "Ten Boer en omstreken", uitgesproken door haren voorzitter G.N. Schutter te Garmerwolde (1924)

J.F. Steenhuis, 'In memoriam mevrouw E.J. Huizenga-Onnekes, geb. Vierhuizen, gem. Ulrum, 19-3-1883, overleden Ten Boer, 21-4-1956, in: Neerlands volksleven. - 6 (1956), nr: 3, p. 79-80 : portr.

J. van Veen, de Fivel en hare verzanding (1919)

E. Veldman, Fotoboek Ten Boer : een historisch overzicht (1982)

H.J. Versfelt en M. Schroor, De atlas van Huguenin. Militairtopografische kaarten van Noord-Nederland (1819-1829), Groningen/Veendam (2005)

Gesprekken en bezoeken

- Rondrit en wandeling, augustus 2021
- Gesprek gevoerd met de heren Boels, Van Rossem en Groeninga, bestuursleden van de CHVTB, december 2021.
- Gesprek gevoerd met oud burgemeester Rika Pot, december 2021.
- Inventarisatiedag Ten Boer met gemeente Groningen, Verslag, 9 december 2021.

Colofon

Dit onderzoek werd uitgevoerd door SteenhuisMeurs in opdracht van Gemeente Groningen.

Projectteam SteenhuisMeurs:
Dr. Marinke Steenhuis, Vita Teunissen MA MSc

SteenhuisMeurs BV, Paterswolde
Hoofdweg 255 9765 CH Paterswolde
050 3080100
www.steenhuismeurs.nl

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van SteenhuisMeurs. Let op: Op de afbeeldingen in deze rapportage kunnen auteursrechten van toepassing zijn. Wij zijn niet aansprakelijk voor schade die voortkomt uit het ongeoorloofd gebruik van het beeldmateriaal in deze uitgave.

Wij hebben ons best gedaan om alle rechthebbenden met betrekking tot het beeldmateriaal in dit rapport te achterhalen. Als u denkt dat uw materiaal zonder voorafgaande toestemming is gebruikt, neem dan contact met ons op.

© SteenhuisMeurs BV, Paterswolde

